

**כפר הנוער כנות – בי"ס תיכון התיישבותי
הפנימייה ללימודי משטרה**

עמותה בפיקוח משרד החינוך והתרבות, המנהל לחינוך התיישבותי פנימייתי ועה"נ סמל מוסד 680066

חוברת שירה

שכבה י'

צוות ספרות

כפר הנוער כנות

שנה"ל תשפ"ה

תוכן עניינים

שירה בנושא זהויות :	- עמ' 3
שני יסודות / זלדה	- עמ' 3
שיר פטרויטי/רוני סומק	- עמ' 7
דברי רקע ראשונים/ ארז ביטון	- עמ' 12
אודיסס/ חיים גורי	- עמ' 15
ביאליק :	- עמ' 19
על השחיטה	- עמ' 19
הכניסיני תחת כנפך	- עמ' 26
שירת ימי הביניים : מבוא	- עמ' 28
ליבי במזרח/ ר' יהודה הלוי	- עמ' 30
כתנות פסים/ משה אבן עזרא	- עמ' 33
מחצית ראשונה של המאה ה-20	- עמ' 38
האומנם עוד יבואו ימים/ לאה גולדברג	- עמ' 38
אומרים ישנה ארץ/ שאול טשרניחובסקי	- עמ' 42
רק על עצמי/ רחל (בלובשטיין)	- עמ' 45

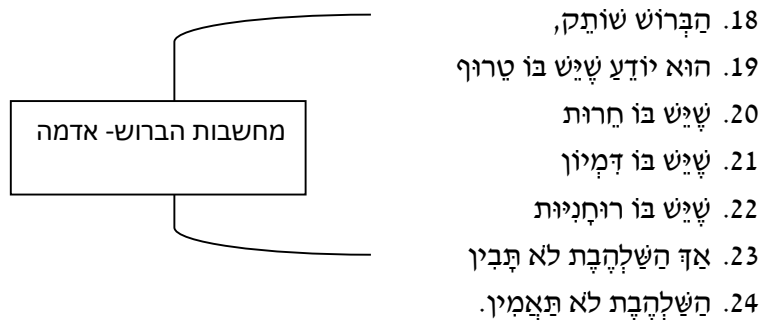
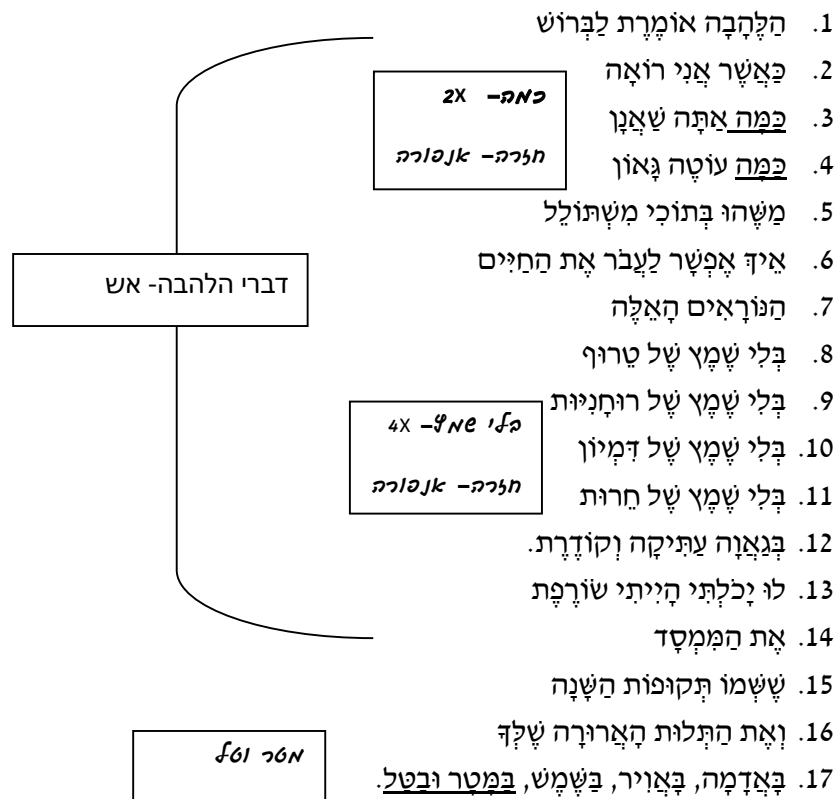
שירה בנושא "זהויות"

זלדה שניאורסון – 1914-1984

נולדה ברוסיה, לרב שלום-שלמה שניאורסון, שהיה נצר של אחד האדמו"רים החשובים של חב"ד, ולרבנית רחל שניאורסון. עלתה ארצה עם הוריה ב-1926. זמן קצר לאחר מכן מתו אביה וסבה.

לימים עבדה כמורה. שיריה של זלדה התפרסמו טיפין טיפין בבמות שונות, כגון מדורים ספרותיים של העיתונים. רק כשהייתה בת 53, לאחר 35 שנות יצירה, יצא קובץ שיריה הראשון, "פנאי". עד 2007 יצאו 14 מהדורות ממנו באלפי עותקים.

1. שני יסודות/ זלדה

שיר זה נכלל בקובץ שיריה האחרון: "שנבדלו מכל מרחק".

השיר מציג באופן מטאפורי שני יסודות המיוצגים ע"י הלהבה והברוש - מקור הלהבה ביסוד האש ומקור הברוש ביסוד האדמה. בין שני היסודות הללו קיים דמיון, אך גם שוני. הלהבה והברוש יכולים לייצג שני יסודות בנפש האדם, הם יכולים לייצג טיפוסים אנושיים שונים או הוויות קיומיות שונות, הם יכולים לייצג חילוניות מול דתיות, וגם ציונות מול דתיות/מסורתיות.

הלהבה מייצגת רגעיות, טוטאליות, יצריות, שיפוטיות, אנרכיזם (אי סדר) ואילו הברוש מייצג את היפוכה – יציבות, סטאטיות, מתינות, אך לא רק. מהשיר עולה כי הלהבה המשתלחת, המשתלהבת בברוש, השופטת אותו במהרה, אינה מצליחה להביט בו פנימה באמת וחורצת את מהותו על סמך מראהו החיצוני. מסוף השיר מסתבר, כי בברוש יש חיוניות ועומק הרבה מעבר למה ששיערה הלהבה ושהיא לעולם לא תדע על כך שכן בשל אופייה המתפרץ ובשל מהותה הרגעית, הברוש בוחר שלא לספר לה על כך.

מקריאת השיר עולה כי יהירותה ויומרנותה של הלהבה, כמי שלוקחת את הבעלות על הטרור, הרוחניות, הדמיון והחירות, ממחישה דווקא את היעדרם של רוחניות ודמיון אצלה עצמה. שטחיותה ניכרת בשיפוט המהיר שהיא עורכת לברוש, בחזקת "הפוסל במומו פוסל".

השיר בנוי כאמירה של הלהבה לברוש ותגובה שכנגד של הברוש שנאמרת ללא קול. הברוש אינו מגיב, הוא שותק - אין לו צורך לבטא את ידיעתו הפנימית- די לו שהוא יודע שיש בו את אותם הדברים שהלהבה חושבת שאין לו אף שמץ מהם. הוא בטוח בעצמו ובידיעתו את עצמו, הוא יודע שיש בו טירוף, חירות, דמיון ורוחניות (ולא רק שמץ מהם).

אם נעמיד את דברי הברוש מול דברי הלהבה יתגלה שהברוש אמנם מונה את אותם הדברים, אך מציב לעומתה סדר עדיפויות שונה שמבטא את עצמו וייחודו. לשניהם נקודת מוצא משותפת- "טירוף" אותו ניצוץ שמבטא את הצורך העצמי למימוש עצמי בצורה לא מקובלת, לא נורמטיבית ולא צפויה. נראה כי השיר נוטה יותר ל"טובת" הברוש שכן הוא מכיל את שני היסודות- היציב, הבוטח, המאופק, וגם את המטורף, בעל הדמיון החירות והרוחניות.

בסופו של דבר, באופן פרדוקסאלי, מי שמחזיק ב"שלהבת האמונה" זה הברוש, ואילו השלהבת עצמה נטולת אמונה, נטולת עוגן, נטולת עבר ועתיד.

מבנה השיר

השיר בנוי מבית אחד, בעל שורות קצרות (בין 2-5 מילים) היוצר צורה גראפית צרה וארוכה, בדומה לצורתם של הלהבה והברוש. רוב השורות (שבע עשרה) מוקדשות לדברי הלהבה, ואילו מקצתן (שבע) מוקדשות לתגובתו האילמת של הברוש. מבנה זה ממחיש את אופייה של הלהבה לעומת אופיו של הברוש- היא נלהבת, "פטפטנית", "מוחצנת", ואילו הוא מופנם ושתקני.

אנאפורה (מילה או צירוף מילים החוזרים בראשי השורות)- "בלי שמץ של..." לעומת "שיש בו", מדגישה את הניגוד ביניהם- האנאפורה הראשונה מדגישה את תדהמת הלהבה שמתקשה להבין כיצד הברוש מסוגל לעבור את החיים בלי שמץ של טירוף, רוחניות, דימיון וחירות.

אף לא "שמץ" מהם, כלומר קצת מכל אלו. האנאפורה השניה מדגישה את בטחונו של הברוש שיודע "שיש בו"

מכל אלו, ולא רק "שמץ". החזרות על המילים "טרוף", "רוחניות", "דמיון", "חירות" מדגישות את הדמיון בין השניים, אך השינוי בסדר הצגתן, מבליט את הייחוד של כל אחד מהם.

לשון ציורית - כל השיר בנוי מתמונה מטאפורית של דו שיח (אם כי האחת מדברת והשני שותק), בין הלהבה לברוש המואנשים ובכך מייצגים שני יסודות מנוגדים בעיקר, אם כי קיים גם דמיון ביניהם.

מטאפורה - "הממסד ששמו תקופות השנה". הממסד הוא סמל הסדר, הארגון, הקביעות והשמרנות. כינוי הממסד בשם תקופות השנה מחזק את משמעותו של הגוף הזה האחראי על שמירת גבולות המסגרת המכילה בתוכה את החיים. הרצון לשרוף את הממסד מעיד על הדחף למרד, שקיים במהות הלהבה.

ניגוד והשלמה - בין הלהבה והברוש קיימים יחסים של ניגוד והשלמה. לכאורה, קיים ניגוד במהותם (היא משתוללת – הוא שותק), אך למעשה הם מהווים שני צדדים לאותו המטבע. בשניהם קיימים הטירוף, הרוחניות, הדמיון והחירות – אך הם מביעים אותם בדרכים שונות. ההשלמה ביניהם מתבטאת באיזון הנעשה בין התפרצות לאיפוק. הלהבה מוגדרת באמצעות הברושיות שלו.

האנשה – שלהבת וברוש כיצורים חושבים ומדברים.

אנלוגיה ניגודית – ניגוד בין שני היסודות אש ואדמה.

חזרות - ליצירת הדגשה: "כמה אתה שאנן, כמה עוטה גאון". "בלי שמץ של...". "הוא יודע שיש בו טרוף, שיש בו... שיש בו...". "אך השלהבת לא תבין השלהבת לא תאמין".

סמלים – הברוש והשלהבת כסמלים של שני טיפוסים שונים שאין בהם גישור – הטיפוס המופנם והטיפוס המוחצן- או כסמלים של שני יסודות, כאשר שני היסודות הללו יכולים לסמל גם שני ניגודים בנפש אחת. הלהבה מסמלת את הכוח המתפרץ, ואילו הברוש מסמל את הכוח המאופק והשקול.

לסיכום, זהו שיר על מהויות אנושיות שונות המתעמתות ביניהן בתוך בני אדם או בין בני אדם. זהו שיר על קצר בתקשורת, על אי הבנה בין אנשים הנובעת משיפוטיות, ראייה שטחית והתנשאות. אלו מעוצבים באמצעות שני סמלים מעולם הטבע שיש ביניהם שוני אך גם דמיון.

1. א. כיצד כל "יסוד" תופס את עצמו, וכיצד הוא תופס את "היסוד" האחר? הסבירו כיצד הבנתם זאת.
- ב. מהי, לדעתכם, עמדת המשוררת בעימות בין שני היסודות? נמקו דבריכם.
2. מה, לדעתכם, מייצג או מסמל כל יסוד? כיצד ניתן להבין שהלהבה והברוש הם "רק" סמלים? הסבירו.
3. קראו את השיר "ברוש", שכתב אהוד מנור. בקריאה מהירה נדמה כי מאפייניו של הברוש בשיר "ברוש" הפוכים ממאפייניו בשיר "שני יסודות", אך במחשבה מעמיקה – יש ביניהם דמיון רב. הסבירו שוני ודמיון אלה והדגימו דבריכם.

ברוש / אהוד מנור

ואני ראיתי ברוש	מול אש ומים.
שניצב בתוך שדה מול פני השמש	הנה ברוש, לבדו
בחמסין, בקרה	עד השמיים.
אל מול פני הסערה.	ברוש, לבדו איתן.
על צידו נטה הברוש	לו רק ניתן ואלמד
לא נשבר את צמרתו הרכין עד עשב.	את דרכו של עץ אחד.
והנה, מול הים	ואני כמו תינוק
קם הברוש ירוק ורם.	שנשבר ולא יכול מול פני השמש.
	בחמסין, בקרה
הנה ברוש, לבדו	אל מול פני הסערה.

רוני סומק – משורר ישראלי, נולד ב-1952 בבגדד שבעירק

עלה ארצה בגיל שנה וגדל במעברה עד גיל שש, תקופה שהוא זוכר כמאושרת למדי. שמו המקורי הוא סומך, אך כשפורסם שירו הראשון, בהיותו בן שש עשרה, נכתב בטעות סומק.

באותה תקופה שיחק כדורסל: באחד האימונים ניגש אליו המאמן ואמר לו, שמישהו עם שם דומה לשלו כותב שירים בעיתון. סומק, משום מה, הכחיש כל קשר לעניין, אך מאז אימץ לו שם זה.

בצעירותו עבד עם נוער עברין, שיחק זמן מה בתיאטרון, למד רישום במכון "אבני" וספרות ופילוסופיה יהודית באוניברסיטת תל-אביב. הוא עובד כמורה לספרות בבית ספר תיכון וכמדריך לכתבה יוצרת.

בשיריו ניתן להבחין בשתי מערכות של תמונות: נופים עירוניים, בעיקר תל-אביביים, ותמונות המבוססות על מושגים ושמות מעולם הקולנוע והבידור (כגון: מרלין מונרו, בילי הולידיי, ברוק שילדס ועוד). סוד קסמה של שירתו הוא בקרבתה המיידית למציאות, בדיווחה התמציתי, בקצב המהיר והקטוע שלה ובדימוייה הקשוחים והמחוספסים.

ספריו: גולה, סולו, אספלט, שורות על פלא הירקון, ברדלס, בלאדי מרי, גן-עדן לאורז – מבחר 1976 – 1996.

4. שיר פטריוטי / רוני סומק

אֲנִי עִירָקִי-פִּיג'מָה, אֲשֶׁתִּי רוֹמְנִיָּה
וְהַבַּת שְׁלֵנוּ הִיא הַגֵּנֶב מִבְּגָדָד.
אֲמָא שְׁלִי מִמְּשִׁיכָה לְהַרְתִּים אֶת הַפֶּרֶת וְהַחֲדָקָל,
אֲחוֹתִי לְמַדָּה לְהַכִּין פִּירוּשֵׁי מֵאֲמוֹ הָרוֹסְיָה
שֶׁל בְּעֵלָה.
הַחֶבֶר שְׁלֵנוּ, מְרוֹקוֹ-סַפִּין, תּוֹקֵעַ מִזְלָג
מִפְּלָדָה אֲנִיגְלִית בְּדָג שְׁנוֹלָד בְּחוּפֵי נוֹרְבֵּיגְהָ.
כְּלָנוּ פּוֹעֲלִים מִפֶּטָרִים שֶׁהוֹרְדוּ מִפְּגוּמֵי הַמִּגְדָּל
שֶׁרָצִינוּ לְבָנוֹת בְּבֶבֶל.
כְּלָנוּ חֲנִיתוֹת חֲלָדוֹת שְׁדוֹן קִישוּט הָעִיף
עַל טַחְנוֹת הָרוּחַ.
כְּלָנוּ עֲדִין יוֹרִים בְּכוֹכְבִּים מִסִּנְיָרֵי עֵינֵינוּ
רָגַע לִפְנֵי שָׁהִם נִבְלָעִים
בְּשִׁבִּיל הַחֶלֶב.

המשורר רוני סומק אמר על שירו:

"שיר פטריוטי" הוא ניסיון לצלם במצלמה שירית תצלום רנטגן של החברה הרב-תרבותית בה אנו חיים... הכותרת "שיר פטריוטי" היא כותרת אירונית, והשיר הוא כנראה לא הטקסט שיגידו מדליקי המשואות ביום העצמאות 'לתפארת מדינת ישראל'."

(פטריוטיות - שם כולל לאהבה ונאמנות שאדם חש כלפי המדינה בה הוא חי. גישה זו מתבטאת במסירות, נאמנות ומוכנות להקרבה למען המדינה. הרגש הפטריוטי נובע מהרגשת זיקה, שייכות, הזדהות ומחויבות. פטריוטיות יכולה להתבטא לא רק כלפי המדינה, אלא גם כלפי עיר מגוריו של

האדם, או כלפי אזור מגוריו. פטריוטיות קשורה בתרומה של אזרחים למדינה בה הם חיים, ולתחושת הקולקטיב והסולידריות. הרבה מן המלחמות פורצות בעקבות רגשות פטריוטים עזים. מתוך "ויקיפדיה")

השיר מותח ביקורת באופן אירוני, מחויד, כאוב וסלחני על הראייה המתייגת שלנו את אלו ועל האחדות המדומה שלנו בניסיון להקים מדינה בה יתגשמו חלומותינו.

ניתן לחלק את השיר לשני חלקים שהחיבור ביניהם יוצר זיקות שונות בין היחידים במשפחה, בין היחידים לבין החברה ובין המשפחה לבין החברה. החלק הראשון מנוגד באופיו לחלק השני.

חלק ראשון - שורות 1-7 – במעגל הקרוב

חלק זה משרטט את הזהות הישראלית דרך תפקודן של נשות המשפחה בהווה הישראלי בתחילת שנות האלפיים.

לעומת התפיסה שזהותו של אדם היא אחידה וניתנת לתיוג בקלות על ידי מאפיין סטריאוטיפי אחד כמו "מזרחי" או "אשכנזי", מציג סומק בשיר זה משפחה שהזהות שלה מאופיינת ברב-תרבותיות. השיר מתאר מערכת יחסים משפחתית הרמונית, שיש בה מנעד (=טווח) רחב של זהויות אתניות ואחרות.

ההווה המשפחתית הרב תרבותית נפרשת בשיר דרך המטאפורה של הכנת ארוחה ואכילתה. בדרך של התרסה והיפוך אירוני מאמץ סומק את כינויי הגנאי הסטריאוטיפיים שהטיחה משתמש בכינויי גנאי אלה לצורך עיצוב זהותם של בני המשפחה:

"אני עיראקי פיג'מה,

אשתי רומניה

והבת שלנו היא הגנב מבגדד.

אמא שלי ממשיכה להרתיח את הפרת והחידקל,

אחותי למדה להכין פירושקי מאמו הרוסיה

של בעלה.

החבר שלנו, מרוקו-סכין, תוקע מזלג

מפלדה אנגלית בדג שנולד

בחופי נורבגיה".

בקריאה ראשונה, התמונה הצבעונית של לאומים ועמים שונים, יוצרת לכאורה אווירה נעימה ואידילית: בני המשפחה משלבים באורח חייהם בין מזרח למערב. אך בקריאה שנייה, נראה כי זהו שילוב שטחי וחיצוני בלבד המתקיים רק ברובד הנמוך, בערכים גשמיים, במזון. אין זו הטמעה

חברתית המצביעה על שייכות, כיוון שהחברה ממשיכה לכוונת את העולים ולקטלגם על פי סטריאוטיפים שנתנו להם במהלך העליות השונות.

בחלק זה מצטיירת באירוניה הלכידות במשפחה, כמיקרוקוסמוס (=דגם מוקטן) לחברה ישראלית מושלמת, אחידה.

חלק שני - שורות 8-14 – במעגל הרחב בחלק זה מכין הדובר את הקורא להסתכלות אחרת, חתרנית ולחוסר נחת מהמצב הקיומי. חלק זה בנוי משלוש תמונות מטאפוריות שכל אחת מהן נפתחת באנפורה (=חזרה בראשי השורות) "כולנו". הוא מצביע על המשותף לכל בני המשפחה (המייצגת את החברה הישראלית כולה). בניגוד לשוני שאפיין את בני המשפחה בחלק הראשון, ובכך מבטא את משאלת הלב לקיום הסולידריות (=הזדהות, שותפות גורל, נאמנות).

"כולנו פועלים מפוטרים שהורדו מפיגומי המגדל

שרצינו לבנות בבבל.

כולנו חניתות חלודות שדון קישוט העיף

על טחנות הרוח.

כולנו עדיין יורים בכוכבים מסנוורי עיניים

רגע לפני שהם נבלעים

בשביל החלב".

בחזרה על המילה "כולנו" מודגש הקולקטיב, בניגוד ל"אני" הפותח את השיר ונחשפת עמדה כלפי האופי הנלעג של האינטגרציה (=מיזוג), שב"כור ההיתוך".

במקום הפשטות והעממיות בהלכי המשפחה, עובר הדובר לתמונת עולם אחרת, מגייס עברית שונה וגבוהה, ושתי אלוזיות כדי להציג משל על המשפחה/חברה :

"כולנו פועלים מפוטרים שהורדו מפיגומי המגדל

שרצינו לבנות בבבל."

כל הדמויות בשיר, כולל הדובר האירוני, מתוארות כפועלים המפוטרים של מגדל בבל : חסרי עבודה, חסרי מטרה, כיון שהורדנו (פועל סביל) מפיגומי מגדל החלומות, מגדל בבל. בספר בראשית פרק יא' מסופר על המגדל שרצו בני האדם לבנות :

הָבָה נִבְנָה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ. וַיֵּרָד ה' לִרְאֹת אֶת הָעִיר וְאֶת הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם. וַיֹּאמֶר ה' : הֵן עַם אֶחָד וּשְׂפָה אַחַת לְכֻלָּם וְזֶה הַחֲלֹם לַעֲשׂוֹת, וַעֲתָה לֹא יִבָּצֵר מֵהֶם כָּל אֲשֶׁר יִזְמֹוּ לַעֲשׂוֹת. הָבָה נֵרְדָּה וְנַבְלָה שָׁם שְׂפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שִׁפְת

רָעָהוּ. וַיִּפֹּץ ה' אֹתָם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וַיַּחֲדֹלוּ לִבְנֵת הָעִיר. עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בְּבֶל כִּי שָׁם בָּלַל ה' שְׁפָת כָּל הָאָרֶץ, וּמִשָּׁם הִפְיָצָם ה' עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ.

מגדל בבל הפך לסמל של לשונות זרות ונוכריות הבלולות זו בזו. בוניו התגרו באלוהים וניסו להגיע אליו, להפגין את יכולותיהם ועל כך נענשו בבליטת השפות. נראה כי יש כאן ביקורת על כך שניסינו לבנות את מגדל החלומות (המדינה?) אך ללא שיתוף פעולה אמיתי שכיבד את השוני ביננו אלא רק לעג לו. חוסר עבודה, הוא גם אבטלה המוביל לנצרכות ולסעד. מתוך המציאות השירית מבצבצת גם מחאה סוציאלית.

"כולנו חניתות חלודות שדון קישוט העיף

על טחנות הרוח."

דון קישוט (מהרומאן המפורסם "דון קישוט" שיצא לאור ב- 1605 ע"י הסופר הספרדי מיגל דה סרוונטס, בו הופך אציל כפרי ועני בן חמישים לאביר דון קיחוטה, בהשראת ספרי האבירים שקרא. הוא מתכוון למסע על פי הכללים המאפיינים את ספרות האבירים. לאורך הרומן הוא נלחם למען מטרות נעלות כמו צדק, מוסר ואהבה). הוא סמל לתיאורו של אדם בלתי מציאותי שנלחם מלחמות צדק בלי כל בסיס ריאלי לנצח בהן.

אחד הסיפורים הידועים ביותר ברומאן הוא מאבקו של דון קישוט בטחנות רוח שאותן דימה לענקים ויצא להילחם בהם בחירוף נפש. המלחמה בטחנות הרוח מסתיימת בתבוסתו של האביר אשר נפצע כאשר סוסו נופל עליו וכליו מתנפצים. הביטוי "מלחמה בטחנות רוח" הפך למטבע לשון שפרושו מאבק חסר סיכוי, אבוד מראש.

ובחזרה לשיר: "כולנו חניתות חלודות": מרקיבים, חלשים, כמו חנית המעלה חלודה, הוזים כדון קישוט. נלחמים באויב מדומיין. האויב האמיתי הוא היחסים ביננו.

גם בני המשפחה, כמותו, נלחמים במטרות כוזבות, הזויות וריקות, כדוגמת המאבק בטחנות הרוח. זו אפיזודה שנייה של כולנו, המלגלגת על המאבק חסר הסיכוי ליצור אחדות. שכן המטרה האמיתית היא ליצור אחדות.

"כולנו עדיין יורים בכוכבים מסנוורי עיניים

רגע לפני שהם נבלעים

בשביל החלב".

התיאור השלישי החותם את השיר, מתאר חברה שלא למדה מלקחי העבר, ועדיין ממשיכה להיות שבויה בחלומות מסנוורי עיניים: כולנו יורים בכוכבים כאילו ניתן לצוד אותם כמטרות.

החלום על "ארץ זבת חלב ודבש" ושברו – במעשה המטופש והעקר – יורים ללא הכרה, ללא מטרה, ושוב – לא בכיוון הנדרש.

לסיכום, העלייה ארצה, העקירה מן השורשים, לא הובילה לבנייה ולשינוי, אלא לחורבן החלומות, ולמלחמת קיום קשה. העבר איננו חלק מאורח החיים העכשווי של המהגר, והאינטגרציה (המיזוג, "כור ההיתוך") גובה לעתים מחיר משפיל. ואם כך – כיצד נהפוך לפטריוטים?

אמצעי העיצוב בשיר

1. אירוניה – האירוניה בשיר נובעת משם השיר ומהפער בין שני חלקיו. חלקו הראשון מציג משפחה בעלת הווי משפחתי, תמונת חיים המצביעה על הטמעה ואינטגרציה, תוך שימוש במטאפורת הארוחה, המחברת בין בני המשפחה השונים במוצאם גם בדרך של הומור הנובע מהתייגים.
2. אלוזיות – בחלק השני מכניס סומק אלוזיות ומטאפורות מעיקות (כולנו חניתות חלודות, כולנו פועלים מפוטרים ממגדל בבל).
3. המעבר בין ה'אני' היחיד לבין 'כולנו' משמש להבלטת הטרגדיה של הקולקטיבית.
4. אנאפורה - "כולנו" – נמצאת בחלק השני ומדגישה שזהו גורל קולקטיבי ולא אישי. זה יכול להיות גורל המשפחה הרב תרבותית, אך כמובן גם של החברה הישראלית כולה, שעשויה מקבוצות אתניות.

הוריו ילידי מרוקו. עלה ארצה עם משפחתו בשנת 1948. ילדותו עברה עליו בלוד. בגיל עשר התעוור בעת משחק שהתפוצץ בידיו. הוא התחנך בבית חינוך לעיוורים בירושלים, שבו שינו את שמו מיעיש לארז. הוא למד פסיכולוגיה ועבודה סוציאלית באוניברסיטה, ועבד בשני תחומים אלה. הוא החל לפרסם שירה בגיל עשרים וחמש. הוא היה המשורר הראשון, יליד צפון אפריקה, מהעלייה של שנות החמישים, אשר ביטא את טלטלת העלייה.

5. דברי רקע ראשוניים/ ארז ביטון

אָמִי אָמִי	אֲשֶׁר קָדֵשׁ שְׁבִתוֹת בְּעָרָאק נָקִי
מִכְפָּר הַשִּׁיחִים הַיְרָקִים בְּיָרֵק אַחֵר.	אֲשֶׁר הָיָה בָּקִי מֵאֵין כְּמוֹהוּ
מִן הַצְּפֹרִים הַמְּחֻלְבוֹת חֶלֶב מְתוֹק מִכָּל מְתוֹק,	בְּהִלְכוֹת בֵּית כְּנָסֶת.
מַעֲרֵשׁ זְמִירֵי אֶלֶף לִילָה וְעוֹד לִילָה.	אֲנִי אֲנִי
אָמִי אָמִי	שְׁהִרְחֻקְתִּי עֲצָמִי
שְׁהִרְחִיקָה רָעוֹת	הִרְחַק אֶל תוֹךְ לִבִּי
בְּאַצְבָּעוֹת צְרָדוֹת	שֶׁכָּשְׁחָל הָיוּ יָשָׁנִים
בְּהִלְקָאוֹת חֵזָה	הֵייתִי מְשֻׁנָּן
וּבִשְׁם כָּל הָאֲמָחוֹת.	הִרְחַק אֶל תוֹךְ לִבִּי
אָבִי אָבִי	מִיסוֹת קִטְנוֹת שֶׁל בָּךְ
אֲשֶׁר עָסַק בְּעוֹלָמוֹת	בִּיהוּדִית
	מְרוֹקָאִית.

כותרת השיר מכוונת לנושא המרכזי. הדובר מתאר את דברי הרקע הראשוניים שהשפיעו על חייו. הוא מתאר את אמו ואת אביו המייצגים עולם ישן, מסורתי, עולם פשוט הניזון מאמונות עממיות המעניקות ביטחון. זהו עולם הרמוני אליו מתגעגע הדובר בשיר, אך הוא איננו עולמו.

חוויות השניות בה מתקיים דור הבנים מעוצבת באמצעות הארגון של בתי השיר. בשיר ארבעה בתים: שני הבתים הראשונים מתארים את דמות האם ופותחים בחזרה: "אמי אמי" הבית השלישי מתאר את דמות האב ופותח בחזרה: "אבי אבי". הבית האחרון מתאר את דמותו של הדובר ופותח בחזרה: "אני אני". באמצעות מבנה זה מתאר הדובר את שורשיו, את המקורות מהם ינק, אבל הניגוד בין הבית האחרון המתאר את עולמו לבין עולמם של ההורים שתואר בבתים הקודמים מצביע על הפער בין דור האבות לבין דור הבנים ועל השניות בה מתקיים דור הבנים.

זהו סיפורם של בני העלייה מצפון אפריקה בשנות החמישים, סיפור המקפל בתוכו שבר בין דור אבות לדור בנים וניסיון להתפייס עם השבר הזה באמצעות קיום המשלב בין מזרח למערב.

בית ראשון

הבית פותח בחזרה "אמי אמי" הפותחת סדרת תמונות המתארת את האם :

"מכפר השיחים הירוקים בירוק אחר" – תיאור טבע הרמוני, קסום של עולם רחוק ואחר.

"מקן הצפרים המחליבות חלב מתוק מכל מתוק" – תיאור מטאפורי לקן המשפחתי, לאהבה ולחמימות כמתיקות שאין כמוה.

תיאור שירי הערש שהאם שרה. "מערש זמירי אלף לילה ועוד לילה" – ("אלף לילה ולילה" – האוסף הנודע של סיפורי הפלאות הערביים, כינוי לסיפורי גוזמאות או לשרשרת הרפתקאות מפתיעות).

תיאורים אלה מכוונים לגעגוע של הדובר לעולם הילדות, למה שמייצגת אמו : חום, אהבה, מתיקות ואינטימיות.

בית שני

שוב פותח הבית בחזרה : "אמי אמי". עתה מתאר הדובר את אמונותיה העממיות של אמו שהעניקו לעולם הילדות ביטחון. היא הרחיקה רעות באמצעות אצבעות צרדות (האמות - האצבעות האמצעיות), הלקאות על החזה, ובאזכור שמן של ארבע האמהות.

תיאורי האם בשני בתים אלה מכוונים לגעגוע של הדובר לעולם הילדות ההרמוני, הקסום, לאמו החמה, האוהבת, השלמה עם עולמה.

בית שלישי

הבית פותח בחזרה על המילים : "אבי אבי". האנאפורה במילה "אשר" מדגישה את אפיוני האב :

"עסק בעולמות" - עסק בקבלה, בתורת הנסתר.

"קדש שבת בעראק נקי" - ערך קידוש על עראק, בעות אשכנז נהוג לקדש על היין.

"היה בקי מאין כמוהו בהלכות בית הכנסת."

האב מתואר כמי שעסק בעולם הרוח, בעולם האמונה, קיים את המצוות מתוך הנאה ושמחת חיים. קידוש השבת בעראק מייצג את המנטליות המזרחית.

תיאור ההורים בשיר מטונימי לתיאור דור האבות ועולם הילדות של הדובר בשיר. האם והאב מייצגים את הבית החם, הבטוח, המסורתי שהתערער.

בית רביעי

הבית פותח בחזרה על המילים: "אני, אני". לאחר שהדובר תיאר את מקורותיו, הוריו, הוא עובר לתאר את עצמו. בבית בולט השורש ר.ח.ק. שחוזר במילים: הרחקתי, הרחק (פעמיים). הדובר מתאר את עצמו כמי שהתרחק מעולמם של הוריו. כמי שהתרחק אל תוך ליבו – התכנס בעצמו ובמהותו השונה מהוריו. הוא משנן בתוכו מיסות של באך (מיסה- יצירה מוסיקלית דתית נוצרית). אלו מסמלות את הכמיהה והמשיכה לעולם תרבותי אחר, לעולם המערבי. יחד עם זאת, הדובר אינו מסוגל להשתחרר באמת ממקורותיו שלו, מהרקע שלו, ושינון המיסות נעשה "ביהודית מרוקאית" – סמל לשילוב בין שני העולמות ושתי התרבויות – התרבות המערבית

והתרבות המזרחית. זהו הבית הארוך ביותר בשיר. הוא בנוי ממשפט ארוך הגולש על פני השורות ומדגיש גם את השבר בו מצוי הדובר וגם את סופי השורות וגורם לנו להתעכב כל פעם על מילה משמעותית אחרת.

גלישה – (וגם: פסיחה) כאשר המשפט ארוך יותר מהשורה השירית והוא "גולש" לשורה הבאה. אמצעי זה גורם להדגשת המילה האחרונה בשורה ולעיתים ממחיש מצב של שבר או בהלה בהם נמצא הדובר.

לסיכום, הדובר בשיר מציג בהתפרקות את הרקע של חייו, את הוריו ולמעשה את ילדותו. יחד עם זאת, הוא מרגיש מרוחק מעולמם של הוריו, למרות הקשר הבלתי אמצעי אליו, ומציג את עצמו כמי שנקרע בין עולמם לבין עולם תרבותי אחר ושילב ביניהם.

סופר ומשורר, עיתונאי ויוצר סרטים. נמנה עם משוררי דור תש"ח. היה חבר הפלמ"ח וההגנה. בין השאר כתב רומן על תקופת השואה וספר על משפט אייכמן. לאורך השנים נמשכה פעילותו הספרותית הענפה, בשירה ובפרוזה.

6. אודיסס / חיים גורי

ובשובו אל עיר מולדתו מִצָּא יָם וְדָגִים שׁוֹנִים וְעֶשֶׂב צָף עַל הַגְּלִים אֲטִיּוֹם וְשֶׁמֶשׁ נִחְלָשׁת בְּשׁוּלֵי שָׁמַיִם.	וְלֹא קָרְעוּ עֵינַיִם. הוא שָׁאֵל אוֹתָם בְּתוֹנוּעוֹת וְהֵם נִסּוּ לְהַבִּין אוֹתוֹ מִתוֹךְ הַמְּרַחֲקִים. הָאֶרְגָּמֹן הַסָּגִיל וְהַלֵּךְ בְּשׁוּלֵי אוֹתָם שָׁמַיִם. קִמּוּ הַמְּבוֹגְגִים וְנָטְלוּ אֶת הַיְלָדִים שֶׁעָמְדוּ סָבִיבוֹ בְּמַעְגָּל וּמִשְׁכּוֹ אוֹתָם. וְאוֹר אַחֵר אוֹר הַצֹּהֵב בְּבֵית אַחֵר בֵּית.
הַלֵּךְ עֵינֵי כְּחוֹלֶם וּמִתְגַּעְגֵּעַ מְאֹד בֵּין אֲנָשִׁים שֶׁדִּבְּרוּ יוֹנִית אַחֶרֶת. הַמְּלִים שֶׁנָּטַל עָמּוֹ כְּצִידָה לְדֶרֶךְ הַמִּסְעוֹת, גִּיעוּ בִּינְתָיִם.	בָּא טַל וַיִּרְדּוּ עַל רֹאשׁוֹ. בָּאָה רוּחַ וְנִשְׁקָה לְשִׁפְתָיו. בָּאוּ מַיִם וְשִׁטְפוּ רַגְלָיו כְּאֶבְרָקֶלְיָה הַזִּקְנָה. וְלֹא רָאוּ אֶת הַצִּלְקָת וְהַמְּשִׁיכּוֹ בַּמּוֹרֵד כְּדֶרֶךְ הַמַּיִם.
רָגַע חֶשֶׁב כִּי נִרְדָּם לְיָמִים רַבִּים וְחִזָּר אֶל אֲנָשִׁים שֶׁלֹּא תָמְחוּ בְּרֹאוֹתָם אוֹתוֹ	

מושגים מרכזיים במקור

אודיסיאוס הוא גיבורה של האודיסיאה מאת הומרוס (נכתבה במאה ה-8 לפנה"ס). הוא שב לביתו לאחר שנים ארוכות של מסע, ופוגש מציאות שונה מזו שעזב. בנו איננו מזהה אותו, וכך גם בני ארצו. שיבתו היא שיבה מאוחרת, ויש לה מחיר.

השיר אודיסס מתאר חוויה של זרות וחוסר שייכות.

אדם חוזר אל עיר מולדתו לאחר היעדרות ממושכת ומגלה שהמציאות המוכרת לו נעלמה. עולם שלם שהוא היה חלק ממנו כבר לא קיים. הנוף שונה, האנשים זרים – הוא לא מכיר אותם, והם לא מכירים אותו, אפילו השפה השתנתה.

ובשובו אל עיר מולדתו מצא ים ודגים שונים ועשב צף על הגלים אטיים ושמש נחלשת בשולי שמים.	אודיסס חוזר אל מולדתו, ואינו מזהה אותה. הוא מוצא בה ים, גלים ודגים שונים. בזיכרונו אין בעירו מים.
טעות לעולם חוזרת, אמר אודיסס בלבו העיף וחזר עד פרשת הדרכים הסמוכה לעיר השכנה למצוא את הדרך אל עיר ממולדתו שלא הייתה מים.	המראה הזר והלא מוכר גורם לאודיסס להניח שהוא טעה בדרך, ושעליו למצוא את הדרך הנכונה. הוא חוזר על עקבותיו אל הצומת שמובילה אל העיר, במטרה למצוא את הדרך הנכונה שתוביל אותו לעיר מולדתו.
הלך עייף כחולם ומתגעגע מאוד בין אנשים שדיברו יוונית אחרת. המלים שנטל עמו כצידה לדרך המסעות, גוועו בינתיים.	שוב באותו מקום זר ולא מוכר. הזרות אינה רק במראה העיר, אלא גם באנשים. לא רק שאיש אינו מוכר לו, גם שפתם אינה מוכרת לו. הם מדברים "יוונית אחרת". היעדר השפה המשותפת מעיד על הנתק בינו לבין האנשים.
רגע חשב כי נרדם לימים רבים וחזר אל אנשים שלא תמחו בראותם אותו ולא קרעו עיניים.	התקווה שהמציאות הזרה היא חלום. האנשים מתבוננים בתימהון באיש הזר והמוזר. אודיסס, לרגע, מרשה לעצמו לקוות שהוא רק חולם זאת, ושהאנשים לא באמת מתפללים לראותו (כי הם מזהים ומכירים אותו).
הוא שאל אותם בתנועות והם ניסו להבין אותו מתוך המרחקים. הארגמן הסגיל והלך בשולי אותם שמים.	הניסיון לתקשר עם האנשים בתנועות ידיים נכשל. אין לאודיסס יכולת להביע את עצמו – לא בשפה וגם לא בתנועות. המרחק הנפשי בינו לבין האנשים הולך וגדל.
קמו המבוגרים ונטלו את הילדים שעמדו סביבו במעגל ומשכו אותם ואור אחר אור הצהיב בבית אחר בית.	גם הניסיון לתקשר עם הילדים שעומדים סביבו במעגל (מסתכלים על האיש הזר והמוזר) נכשל. כשבא לילה לוקחים המבוגרים את הילדים אל הבתים. האור בבתים נדלק בזה אחר זה. אודיסס נותר בחוץ, אין לו בית לחזור אליו.
בא טל וירד על ראשו. באה רוח ונשקה לשפתיו.	שעת לילה. הטל יורד על ראשו של אודיסס, רוח נושבת על פניו, ומים שוטפים את רגליו.

באו מים ושטפו רגליו כאבריקליה הזקנה. ולא ראו את הצלקת והמשיכו במורד כדרך המים.	בעוד ששטיפת רגליו של אודיסאוס במיתולוגיה הביאה לזיהויו, כאן אין מי שיזהה אותו. המים ממשיכים לזרום "כדרך המים" – אודיסס מנותק ותלוש ממולדתו ומאנשי עירו אלא גם מהיקום כולו.
--	--

הרגשת הזרות והניתוק היא אחד המאפיינים הבולטים של העולם המודרני, והיא משמשת נושא לשירים רבים. בשיר זה עושה המשורר, חיים גורי, שימוש בדמותו של אודיסאוס, אחד מגיבוריה של המיתולוגיה היוונית.

תוכן השיר

השיר מלווה את אודיסס בשעות הראשונות של חזרתו אל עיר מולדתו. תחילתו בשעות אחר הצהריים, כשאודיסס מגיע אל העיר וסיומו בשעות הלילה, כשאודיסס עומד בודד ומיותר בעיר מולדתו, ללא בית, ללא משפחה או מכרים, כשהעולם כולו הוא מקום זר ולא מוכר. שירו של חיים גורי מלמד שאי אפשר להחזיר את החיים לקדמותם. השיבה אל מה שהיה היא בלתי אפשרית.

הזמן

הזמן הוא מרכיב מרכזי בשיר, והוא בעל משמעות כפולה: זמן ההיעדרות – הגורם לתחושות הזרות וחוסר השייכות של אודיסס. תחושות אלה נובעות מהזמן הארוך שבו נעדר במהלכו השתנו החיים בעיר מולדתו. אודיסס לא היה חלק משינויים אלה. זמן ההווה - כמבטא את תחושת הזרות וחוסר השייכות. תחילתו של השיר בשעות אחר הצהריים, כשאודיסס מגיע אל העיר, וסיומו בשעת לילה מאוחרת.

בבית הראשון: "ושמש נחלשת בשולי שמים."

בבית החמישי: "הארגמן הסגיל והלך בשולי אותם שמים."

בבית השישי: "ואור אחר אור הצהיב בבית אחר בית."

החשיכה ההולכת ומשתלטת על העיר מייצגת את החשיכה ההולכת ומשתלטת על לבו של אודיסס.

דמותו של אודיסס בשיר:

אודיסס הוא "הלך עייף" שנע בין חלומות שווא למציאות מנוכרת. בבית השלישי הוא מתואר "כחולם ומתגעגע מאוד" ובבית הרביעי עולה תקווה "רגע חשב כי נרדם". החלום לשוב אל עיר מולדתו מתברר כחלום שלא יתגשם.

השיר מבליט את העייפות של אודיסס, את געגועיו וחוסר התמצאותו במקום – הוא לא מזהה את העיר, הוא לא מזהה את האנשים, ואפילו בשפת הסימנים הוא אינו מצליח להביע את עצמו.

דמותו של אודיסס בשיר מנוגדת לדמותו ההרואית של אודיסאוס במיתולוגיה היוונית.

סיפורו של אודיסאוס – המיתולוגיה היוונית.

במיתולוגיה היוונית מסופר על אודיסאוס, מלך איתקה וגיבור יווני, שנעדר מביתו עשרים שנה. אודיסאוס יצא להילחם בטרואה, ובתום המלחמה שארכה כעשר שנים החל את מסעו לביתו, שם חיכו לו אשתו, פנלופה, בנו טלמכוס ומעמדו כמלך. המסע הביתה ארך כעשר שנים בגלל עיכובים שונים, בהם נאלץ אודיסאוס להילחם על חייו שוב ושוב. כל אנשי צוותו נספו במסע, ורק הוא הצליח להגיע אל איתקה, עיר הולדתו.

במשך שנות היעדרותו הרבות נאבקו פנלופה וטלמכוס במחזרים רבים, שביקשו לתפוס את מקומו של אודיסאוס כמלך באמצעות נישואין לאשתו. (לאחר שהמלחמה הסתיימה ואודיסאוס לא שב, הניחו כולם, מלבד אשתו ובנו, שהוא מת.)

כשחזר אודיסאוס ושמע על המתרחש, החליט לבחון את המצב מקרוב. האלה אתנה הפכה אותו לזקן עני ומלוכלך, ולאחר שהוא חושף את עצמו בפני בנו השניים יוצאים לארמון לנקום במחזרים הרבים ולפנות את הדרך לשובו. למרות שאודיסאוס מגיע לארמון בדמות של זקן עני ומוזנח, מזהה אותו אבריקליה, האומנת הזקנה, בעת שרחצה את רגליו. הצלקת שעל רגלו היא שהסגירה את זהותו.

לאחר שאודיסאוס הרג את כל המחזרים הוא מתאחד עם פנלופה מחדש, והחיים שבים אל קדמותם.

אודיסאוס – המיתולוגיה היוונית	אודיסס – חיים גורי.
חוזר אחרי היעדרות של עשרים שנה מביתו וממולדתו	חוזרת אחרי היעדרות ארוכה
מתחפש לזקן	איש זקן
לוחם עז שמכניע ונוקם באלה שרצו לתפוס את מקומו.	איש עייף מאוד
למרות התחפושת מזהים אותו	איש אינו מזהה אותו
מתאחד עם משפחתו וחוזר אל מעמדו	נותר בודד ועזוב.

שירי חיים נחמן ביאליק

חיים נחמן ביאליק – חי בין השנים 1873-1934.

היה משורר, סופר ומתרגם, עורך ומוציא לאור. לביאליק הייתה השפעה של ממש על התרבות העברית המודרנית, והוא כונה 'המשורר הלאומי'.

חיים נחמן ביאליק נולד בכפר ראדי ליד ז'יטומיר. אף שמצבה הכלכלי של משפחתו היה קשה, כמה מטובי שיריו של ביאליק מזכירים ומהללים את תקופת ילדותו. ואילו שירים אחרים מתארים בדידות והזנחה מצד הוריו.

”על השחיטה” / ח.נ. ביאליק (1903)

שָׁמַיִם, בְּקִשׁוֹ רַחֲמִים עָלַי!	וְאִם יֵשׁ-צֶדֶק – יוֹפֵעַ מִיָּד!
אִם-יֵשׁ בָּכֶם אֵל וְלֹאֵל בָּכֶם נְתִיב -	אֶף אִם-אַחֲרֵי הַשְּׁמַדִּי מִתַּחַת רִקִּיעַ
וְאַנִּי לֹא מְצֹאֲתִיו	הַצֶּדֶק יוֹפִיעַ-
הַתְּפִלָּה אֶתֶם עָלַי!	יִמְגֵּר-נָא כִסְאוֹ לְעַד!
אֲנִי – לְבִי מֵת וְאִין עוֹד תְּפִלָּה בְּשַׁפְּתַי	וּבִרְשָׁע עוֹלָמִים שְׁמַיִם יִמְקוּ
וּכְבֹּר אֲזַלֵּת יָד אֶף-אִין תִּקְוָה עוֹד -	אֶף-אֶתֶם לְכוּ, יְדִידִים, בְּחִמְסֶכֶם זֶה
עַד-מָתִי, עַד-אַנְהָ, עַד-מָתִי?	וּבְדַמְכֶם חַיּוֹ וְהִנְקוּ.
הַתְּלִין! הֵא צִנָּאָר – קוּם שְׁחַט!!	וְאַרְוֵר הָאוֹמֵר: נָקָם!
עָרְפָנִי כְּפֶלֶב, לֵךְ זֶרַע עִם-קֶרֶדִים,	נִקְמָה כְּזֹאת, נִקְמַת דָּם יִלְד קֶטָן
וְכָל-הָאָרֶץ לִי גֶרֶדִים -	עוֹד לֹא-בָרָא הַשָּׁטָן-
וְאַנְחִנוּ – אֲנַחְנוּ הַמְעֻט!	וְיִקֵּב הַדָּם אֶת-הַתְּהוֹם!
דָּמִי מֵתָר – הֵךְ קֶדְקֵד, וַיִּזְנֶק דָּם רָצַח,	יִקֵּב הַדָּם עַד תְּהִמּוֹת מַחְשָׁפִים,
דָּם יוֹנֵק וְשֹׁב עַל-כֶּתֶנֶתָּךְ -	וְאָכַל בְּחֶשֶׁן וְחֵתֵר שֵׁם
וְלֹא יִמַּח לְנֶצַח, לְנֶצַח.	כָּל-מוֹסְדוֹת הָאָרֶץ הַנִּמְקִים.

רקע היסטורי

ב- 19 באפריל 1903 פרץ פוגרום בקישינב בו התחוללו פרעות ביהודים. הפוגרום נמשך יומיים ובמהלכו נרצחו 49 יהודים ונפצעו 495, מהם 95 באורח קשה. 2800 בתים וחנויות נהרסו, בתי כנסת הוחרבו וספרי תורה הושחתו. נזקי הפוגרום נאמדו ב-כשני מיליון רובל. מעשה הטבח עורר הדים רבים בעולם כולו, ובקהילה היהודית במיוחד. זהו ככל הנראה הפוגרום הראשון שזקיו צולמו והופצו, מה שהוביל לזעזוע ולגינוי רחבי-היקף. ביאליק עצמו היה אחראי לחלק משמעותי של תמונות, בהם נראו בין השאר, ילד מת, מוחזק בידי מבוגרים, גוויות עטויות בטלית וספרי תורה קרועים. העולם היהודי לא יכול היה לשקוט, אך כוח לפעול גם-כן לא היה לו. למרות ניסיונות האמנסיפציה, טפחה המציאות על פני הקהילה היהודית והוכיחה שהאנטישמיות לא חדלה. באודסה הוקמה ועדת חקירה יהודית לאירועי הטבח, אשר אחד מחבריה היה ביאליק. השיר "על השחיטה" נכתב טרם צאתו לקישינב בשליחות "הוועדה ההיסטורית". בעת שהותו בקישינב אסף עדויות מניצולים, אך מעולם לא כתב את הדו"ח שהתבקש להכין. במהלך הביקור החל ביאליק בכתבת הפואמה "בעיר ההרגה" שהיתה לתגובה החריפה והמשמעותית ביותר שהתפרסמה לאחר הרצח הנורא.

נושא השיר ומשמעותו

במרכז השיר עומדת תגובה רגשנית-נסערת של המשורר נוכח הפרעות הקשות ביהודי קישינב, אשר נטבחו על לא עוול בכפם, ועל כן הוא דורש נקמה ייחודית ונוראה למרצחים. השיר שנפתח בבקשת רחמים מסתיים בקללה ובנבואת חורבן. הדובר נתון בסערת רגשות ועוצמת כעסו וכאבו אדירה. אין ספק שהביטויים הספונטניים, הקצרים והמתפרצים, ודרישת הנקמה הדמיונית בסיום, מלמדים על מצוקה ותסכול של הדובר, שנראה כי במצבו הקשה, מתקשה לשמור על אמונה באל ובצדקת דרכו. תוכן דבריו ודרך הבעתם מעידים על הזדהות מוחלטת עם הקורבנות, זאת בשונה מהפואמה "בעיר ההרגה" בה הוא מציג עמדה מתריסה וביקורתית ביחס לקורבנות ולניצולים – על אזלת היד שהללו גילו בשעות הפוגרום. אם ב"על השחיטה" ביטא הדובר את זעמו המופנה כלפי שמיים, שספק אם יש בהם אל, על אי-הצדק הנורא המגולם במעשי הפשע האכזריים, הרי ב"עיר ההרגה" האל עצמו הוא הדובר, והוא מכוון את זעם המשורר אל הקורבנות שלא העלו על דעתם להתגונן, ואל הניצולים שצפו מן הצד ברצח ובאונס קרוביהם ומתוך פחד לא עשו דבר כדי לעצור את הזוועה.

בית א': פנייה לשמים – תפילה וחוסר תקווה

השיר נפתח בפניית הדובר אל השמיים בבקשת רחמים, תוך הטלת ספק בעצם קיומו של האל. בפנייתו מבקש הדובר מהשמיים שיתפללו עליו, כי הוא נואש ממציאת התיב לאלוהים. הוא מביע תחושת ייאוש וחוסר תקווה, ומסיים בשאלות רטוריות המחדדות את תחושתו הקשה.

בית ב': פניה לתליין (הנמצא בארץ) – מעשה השחיטה

הבית השני נפתח בפנייה ישירה אל התליין, מייצגם של הפורעים הגויים שטבחו ביהודים באכזריות. הדובר משייך את עצמו למיעוט שדמו הותר, ומגיש את ראשו לשחיטה בהכנעה. הוא מתאר את התליין כמי שבמקום כף יד, מחובר גרזן לזרועו, ואת הארץ כולה הוא מדמה לגרדום. הוא מדמה עצמו לכלב המזמין את הרוצח לערוף את ראשו, ומוסיף תיאור מזוויע של הדם המזנק מגוף הקורבנות – תינוקות וזקנים כאחד – ומכתיים את בגדי התליין הרוצח באופן שלא יימחה לעולם. בכך מסגיר הדובר את עמדתו כי מדובר בפשע נורא שאין עליו כפרה.

בית ג': קריאה לצדק

בבית השלישי פונה הדובר אל הצדק, ובתוך כך למי שאחראי על הוצאתו לאור – האלוהים. בזעמו הוא מפציר בצדק, אם הוא קיים, להופיע מיד, כי אם יופיע לאחר הישמדו, לא תהיה בו כל תועלת. הוא נוקט בלשון חריפה באמצעותה הוא מאיים על הצדק, שכסאו ימוגר לעד. במילה כסאו הוא מתכוון מן הסתם לכס האלוהים, וקורא לו לפעול מיד, כי אם לא, יסולק כבודו לעולם. בהמשך הוא טוען שללא צדק יופקרו חיי אדם לשלטון הרוע עד שהשמיים יימקו, כלומר עד קץ העולם. הוא פונה ישירות אל הרשעים שפשעו ומבטיח להם שדם הקורבנות ירדוף אותם תמיד.

בית ד': ההסתייגות מנקמה וקללת עולם הרשע

בפתיחת הבית מזהיר הדובר מפני ביצוע נקמה: "ארור האומר: נקום!", שכן אין מדובר כאן בנקמה רגילה, אנושית, כי כזאת: "נקמת דם ילד קטן, עוד לא ברא השטן". יתכן שביאליק מסתייג מנקמה כיוון שהוא לא מוכן להעלות על דעתו סגירת חשבון, שתוביל אולי לאיזון ואף לשכחת האסון או פיוס. מבחינתו יש להשאיר את הפצע פתוח, כי רק כך אולי תשתנה השקפת העולם של היהודים באשר לגורלם. בהמשך, הוא מבקש נקמה מסוג אחר, על-אנושי. הוא מקווה שדם הקורבנות ינקב את יסודות כדור הארץ, יחלחל אל תהומות המחשכים ושם יפיל חורבן על העולם כולו. זוהי תגובה קיצונית בזעמה המבקשת למעשה הרס טוטלי כתנאי מחויב לבנייה מחדש. נראה כי הדובר לא מאמין באפשרות של תיקון, ובחזונו הוא רואה את העולם חוזר אל התוהו ובוהו שקדם לבריאתו.

עמדת המשורר

בשיר יש שתי פניות, המשקפות שתי עמדות שונות המובעות בו: האחת היא פנייה לגויים הרוצחים ("התליין") – המשורר מגלה אזלת-יד כלפי שלטון המרצחים. הוא לא דורש פעילות מעשית, אינו דורש התקוממות, אלא קבלת הדין. מצד אחד קיימת ציפייה שאיזשהו "צדק עליון" יופיע ויגלה את חרפת הרוצחים ("ולא ימח לנצח"); מצד שני, קיימת "דרישה" לצדק מוחשי, שייעשה עוד בזמן שניצולי הפוגרום עוד חיים, כי צדק שמגיע מאוחר הוא עוול גדול כלפיהם. את תוקפנותו מגלה המשורר לא כלפי הרוצחים עצמם, אלא כלפי מהות כללית כלשהי, של עולם שיסודותיו רקובים.

משום כך אין הוא מצדיק את הנקמה: עמדתו היא כי העוול עצום כל-כך, שכל נקמה רק תפחית את משמעותו; לכן מוטב "לשמר" את העוול, עד שיתמוטטו סדרי העולם מבפנים. חורבן העולם יהווה תגובה הולמת לחומרת הפשע המזוויע. השנייה היא פנייה לאלוהים ("שמיים") – המשורר משמיע זעקה החושפת את יחסו לאלוהים. בתחילה מביע הדובר ספק באשר לאפשרות להגיע אל האל, והוא מוסיף הצהרה בדבר אבדן האמונה. בעקבות זאת, מופיע הייאוש, הגורם לאזלת-יד ולקבלת הדין.

האל בשמיים, מקור החסד והרחמים, עומד מנגד בשעה שבעולמו מתבצעים מעשי זוועה, והוא אינו מתערב ואינו מגיב. המסקנה הנובעת מכך היא כי "הצדק" האלוהי אינו קיים. עולמנו אינו עולם צדק, לכן יש למרוד באל המנהיג אותו ולהוריד אותו מכיסאו: "ימוגר נא כסאו לעד" – זועק המשורר בזעמו. אותו אל שהבטיח חיים לעמו, מתיר מציאות אבסורדית, שבה הקורבנות חיים על דם קורבנותיהם היהודים. משום כך, כנגד אל קנא ונוקם מתקומם המשורר ומתריס שאינו מעוניין בנקמה שאין עמה שום תועלת מעשית. במקום זאת, יוצא המשורר כנגד עולמו של האלוהים ומצפה בזעם לחורבנו.

אמצעים רטוריים / אמנותיים

למרות התוכן הסוער, המבנה של השיר דווקא מאד מסודר, נוקשה ושיטתי:
· ארבעה בתים שווים באורכם (7 שורות) ובסוג החריזה: א-ב-ב-א-ג-X-ג.

· מציאות של חריזה מצד אחד ושבירתה מצד שני, מלמדת על המאבק הפנימי ועל סערת הנפש של הדובר.

· הדרגתיות – בכל בית יש פנייה לנמען אחר: לשמיים, לתליין, לצדק ולמבקש הנקמה. ההדרגתיות מתחילה מבקשת הרחמים מהשמיים (בקשה הנובעת מייאוש), עוברת לפנייה אל התליין (הנובעת מחוסר-אונים והעדר תקווה), ולבסוף דרישת הקללה, שמלמדת על התפרצות הייאוש. ביטוי נוסף להדרגתיות מופיע בזרימה מלמעלה למטה: מהשמיים דרך הארץ ועד התהומות.
· הדרגתיות נוספת מתבטאת במעבר מ"אני", ל"אנחנו", ל"אתם", ל"עולם".

בית א': אני ~ תפילה; בית ב': אנחנו ~ שחיטה; בית ג': אתם ~ חמס; בית ד': עולם ~ קללה.
תהליך של הדרגתיות כפולה שכזו מבטא התפרצות רגשות, הנובעת מן הצורך במענה כנגד הזוועה הנוראה.

מבנה של ניגוד

בשיר ניגודים רבים, המבטאים את מצוקת המשורר, את רגשותיו ואת תפישת עולמו. רעיון הניגוד מובע במרכז השיר: ניגוד בין הציפייה של המשורר, תפילה ובקשה לצדק – לבין המציאות המבטאת חוסר צדק מוחלט.

ביטויים לניגודים בשיר:

אני / אנחנו ~ אתם / זדים; אלוהים ~ שטן.

שמיים ~ תהומות מחשכים; צדק ~ חמס / רשע עולמים.

מוטיב קשר הדם, השמיים והארץ

הדם העובר משורה לשורה (למעט הבית הראשון, אשר השאלות שבסופו מכינות את הקרקע...) מוביל לנקמת הדם המיוחדת שבסוף השיר. גם קשר הדם מבטא זרימה של התפרצות.

דם הקורבנות חושף את האימה והזוועה, אך באמצעות הדם הזה תבוא הנקמה – דמם יאכל את כל יסודות הארץ הרקובים.

ה"שמיים" וה"ארץ" מופיעים כמוטיב חוזר המבטא את הרעיון המרכזי בשיר: האכזבה מאמונה ב"שמיים" כתוצאה מהמציאות המרה של "מחשכי ארץ".

לשון ציורית

בשיר יש שני סוגי תמונות:

א) תמונות קוסמיות: שמיים מתפללים, דם החותר בתהום תחת יסודות הארץ, כיסא הצדק, הארץ כגרדום.

ב) תמונות מוחשיות: שחיטה ורצח – התליין ובידו קרדום, הצוואר המושט לעריפה, הקודקוד המוכה ודם התינוק והזקן המזנק על בגדי הרוצח.

מטאפורות

" · ולא בכך נתיב" – מטאפורה לביטוי החיפוש אחר הקשר עם האל.

· "לבי מת" – מטאפורה לייאוש ולחוסר התקווה עקב היעדרות האל.

· "שמים ימקו" – מטאפורה לעולם רקוב שאין בו צדק.

· "ואכל בחושך וחתר שם כל מוסדות הארץ הנמקים" – מטאפורה להשמדה ולחורבן הצפויים לעולם שנרקב מבחינה מוסרית.

דימוי

· "ערפני ככלב" – דימוי הממחיש את ההשפלה הנוראה שבמעשה השחיטה.

האנשה

· "שמים בקשו רחמים עלי!" – האנשה של השמיים, שמבקשים רחמים.

· "אם יש צדק – יופע מיד!" – הצדק נדרש להופיע מיד.

אנאפורה

בבית האחרון בשיר נפתחות השורות החמישית והשישית במילים: "ויקב הדם" זאת כדי להדגיש את הקללה הקוסמית שמטיל הדובר על העולם אם לא ייעשה בו צדק מיד. שורות אלו ממשיכות את שלילת הנקמה האנושית, כי עצם הרצון בה עלול להסיח את לב היהודים מן הדרישה ההולמת את המצוקה: הדרישה של הגשמת הצדק.

תשתית מקראית (אלוזיות)

· תהילים י"ג, 3: "עד אנה, ה' תשכחני נצח, עד אנה תסתיר את פניך ממני?" ובהמשך: "יגל לבי בישועתך / אשירה לה' כי גמל עלי".

תהילים צ"ד, 3: "עד מתני רשעים, ה' – עד מתני רשעים יעלוזו?"

בשיר "על השחיטה": "עד מתני, עד אנה, עד מתני?"

ובהמשך "ולא ימח לנצח, לנצח".

תחושת הקיפוח וחוסר האונים של הדובר זהה לכתוב במזמורי תהילים:

הדובר בשיר פונה לשמיים, לאחר שלא מצא את הדרך לאלוהים. גם משורר תהילים מתלונן שאלוהים מסתיר ממנו את פניו.

עוצמת הייאוש של הדובר מתחדדת – שכן בתהילים פונה המשורר לאלוהים,

ואילו בשיר, פונה הדובר לשמיים משום שאינו מוצא את האל.
המילה נצח מבטאת תחושות שונות – אצל ביאליק המילה מחדדת את תחושת הייאוש ועוצמת הדם. בתהילים המילה משמשת לקישוט בלבד, מה

גם שהמזמור מסתיים בנימה אופטימית.

· תהילים פ"ט, 14: "לך זרוע עם גבורה" – פנייה המשבחת ומהללת את האל.
הדובר בשיר פונה לתליין: "לך זרוע עם קרדום" – הרגשת המשורר היא שהאלוהים החדש, התליין, השתלט על הארץ. נראה ששלטון הגבורה של האל התחלף בשלטון הגרון של הרוצחים הנתעבים.
· תהילים פ"ט, 15: "צדק ומשפט מכון כסאך, חסד ואמת יקדמו פניך" – פנייה המשבחת ומהללת את האל המכונן שלטון צדק, חסד ואמת בעולם.

הדובר בשיר קורא להדיח את האל מכיסאו אם לא יופיע הצדק מיד: "ימוגר נא כסאך לעד". ביטוי זה אף הוא אירוני לאור הפסוק המבטיח: "ושמתי לעד זרעו וכסאו כימי שמיים".

· איכה ג', 66: "ותשמידם מתחת שמי ה'" – זהו העונש המצפה לאויבי ה'.
הדובר אומר על עצמו בהתייחסו גם לעם ישראל: "אחרי השמדי מתחת רקיע". הוא ושאר בני העם היהודי צפויים להשמדה, במקום שיושמדו אויביהם.

· תהילים פ"ה, 12: "וצדק משמים נשקף" – ביטוי לדרך הנהגתו הצודקת של האל.
הדובר מביע כאב על הצדק שאיחר לבוא ומתרה באל שעליו להוכיח מיד שיש צדק בעולם: "וואם יש צדק – יופע מיד".

- תהלים י"ט: "גם מזדים חשך עבדך, אל ימשלו בי, אז איתם, ונקיתי מפשע רב". הד לפסוק זה נמצא בבית השלישי: "אף אתם לכו זדים בחמסכם זה ובדמכם חיו והנקו". גם במקרה זה בולטת האירוניה המרה אשר עומדת על הפער בין האדרת האל וכוחו להרחיק את הרשעים מעבדיו, לעומת נטישתו בשיר וקריאתו של הדובר לזדים לנהל את העולם בדרכם האכזרית.
- "וארור האומר נקום!" – זהו היפוך מתריס של "האל הנותן נקמות ליי" (תהלים יח, מח). הפסוק מופיע בהקשר של סדר אלוהי, לפיו אלוהים מושיע את מאמיניו, מכה ונוקם באויביהם, אולם כעת נראה כי ביאליק מאבד את אמונו בצדק זה ומתאר את העולם שסדריו השתבשו מן היסוד.
- תהלים פ"ב, ה': "לא ידעו ולא יבינו, בחשכה יתהלכו, ימוטו כל מוסדי ארץ" – זה נאמר כתגובה לכישלונם של שרי העמים לקיים משפט צדק והעונש שיבוא בעקבות זאת. בשיר נשמעת קריאה דומה לעונש בעקבות היעדר הצדק והיעלמות האל.

- "ויקב הדם את התהום!" – מילים אלו מהדהדות את המשפטים הבאים מן התלמוד: "ויקב הדין את ההר" (מסכת יבמות צ') (א) וכן "מקרא זה נוקב ויורד עד תהום" (סנהדרין, צ"ז, ב). אז כמו היום נשמעה קריאה לעזרה לקיום דין וצדק. אם אין דין, יבוא הדם השפוף

ויהרוס את עולם העוול – הדם יהפוך לדיו, כשם שהפך המשורר את הדיו שבמאמר התלמודי לדם.

השימוש המרובה של ביאליק בתשתיות מקראית מלמד שלצד כאבו וזעמו המופנים כלפי שמיים, יש בו הערכה ואמונה ביושב במרומים וביכולתו לעשות צדק למען עמו הסובל את חרפת הפוגרום בקישינב.

כותרת השיר

כותרת השיר אירונית, מאחר והיא לקוחה מברכת "על השחיטה": "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על השחיטה" – זוהי ברכת ה' על שייחד את עמו ונתן לו את דיני הכשרות והשחיטה. בביקורתו כנגד האל, מציג ביאליק את האל כמי שבחר ביהודים והתיר את דמם, כאילו היו בהמות לשחיטה. מהארמזים המקראיים השונים השתולים בשיר ניתן להסיק שהמשורר ביקש להתריס כנגד האל שהכזיב ולמרוד בו. משורר תהילים מודה לאלוהיו על שהציל אותו מאויביו, על כך שהוא שופט צדק הדורש את דם החפים מפשע מידי הרשעים, ומשום כך הרשעים נענשים ושם נמחה לעולמים. לעומת זאת, ביאליק ב"על השחיטה" משתמש בביטויים קרובים מאוד לאלה המופיעים בתהילים, אולם מעניק להם משמעות שונה או אף הפוכה: עולם שבו דם היהודים מותר, והם נידונים לשחיטה – אינו עולם צודק, אלא עולם אשר בו שולט "רשע עולמים". מכיוון שאין הרשעים נמחים מעולם זה (כדברי משורר תהילים), מבקש הדובר ב"על השחיטה" כי דם הקורבנות לא ימח לנצח. האל בספר תהילים יושב על כיסא משפט הצדק, ואילו במציאות המתוארת בשיר, כיסא האל הוא סמל לעוול. לכן מבקש הדובר שיושמד.

סיכום

"על השחיטה" הוא שיר זעקה המופנית כנגד חוסר-האונים של יהודי אירופה מול מרצחיהם. הזעקה מופנית כנגד השמיים, בשל תחושה של נטישת האל והטלת ספק בדבר קיום הצדק. כמו כן, זעקה זו עולה כנגד הרוצחים המסמלים את אבדן המוסר האנושי. אין עוררין על כך ששיר זה הוא מהמרכזיים בכתיבתו של ביאליק ובנוסף לפואמה "בעיר ההרגה", היו אלו היצירות שהכתירוהו כמשורר הלאומי. חשיבותן של שתי היצירות נובעת בראש ובראשונה מעצם היותן בסיס לשינוי השקפת העולם הקולקטיבית של העם היהודי בכל הנוגע לכוח. יצירותיו אלו של ביאליק גינו את תופעות החולשה, הבכיינות וההתקרבות, והביאו להכרה שעל יהודי אירופה לא לסמוך עוד על צדק השלטונות, ואפילו לא על ישועת האל, ובמקום זאת עליהם להתארגן להגנה פיזית על עצמם, וכך היה. ארגוני ההגנה העצמית הראשונים קמו בסמוך לפרסום הפואמה ותרגומה לרוסית.

ויהי חִיקָךְ מִקֶּלֶט רֹאשִׁי,
קַן-תְּפִלוֹתַי הַנִּדְחוֹת.

וּבָעֵת רַחֲמִים, בֵּין-הַשְּׁמָשׁוֹת,
שָׁחִי וְאַגַּל לָךְ סוֹד יְסוּרֵי:
אוֹמְרִים, יֵשׁ בְּעוֹלָם נְעוּרִים –
הֵיכָן נְעוּרֵי?

מילים קשות:

הכניסיני- תכניסי אותי

חיק - הרווח שבין החזה ובין

הזרועות כאשר מחבקים משהו.

קן - מקום מקלט, מקום שנותן

הגנה

שחי - התכופי

יסורי - הסבל שלי

רז - סוד

אתוודה - אגלה את הסודות שלי. אספר

את האמת על עצמי

וְעוֹד רָז אֶחָד לָךְ אֶתְּנֶדָּה:
נִפְשִׁי נִשְׁרָפָה בְּלִהְבָּה;
אוֹמְרִים, אֶהְבָּה יֵשׁ בְּעוֹלָם –
מַה-זֹּאת אֶהְבָּה?

הַכּוֹכְבִּים רָמוּ אוֹתִי,
הָיָה חֲלוֹם – אֵךְ גַּם הוּא עָבַר;
עָתָה אֵין לִי כְלוֹם בְּעוֹלָם –
אֵין לִי דָבָר.

הַכְּנִיסִינִי תַּחַת כְּנָפֶךָ,

וְהָיִי לִי אִם וְאַחֲרוֹת,

וְיִהְיֶה חִיקָךְ מִקֶּלֶט רֹאשִׁי,

קַן-תְּפִלוֹתַי הַנִּדְחוֹת.

י"ב אדר, תרס"ה.

השיר "הכניסיני תחת כנפך" הוא שיר אישי שבו הדובר עורך מעין חשבון נפש עם מצבו, הוא מבטא רגשות של צער על אובדן הנעורים, על היעדר האהבה ועל חוסר התקווה. השיר בנוי מחמישה בתים. הבית הראשון והאחרון חוזרים על עצמם. בשיר הדובר פונה אל נמענת – שדמותה לא ידועה, אישה מיוחדת שהדובר מבקש ממנה שתקשיב לו, שתקל על כאבו באהבתה ובתשומת לב. הבית הראשון הוא פנייה של הדובר אל הנמענת ובקשת עזרה. שלושת הבתים הבאים הם הסבר לבקשה זו והבית האחרון הוא שוב בקשה.

בית א'

הדובר פונה אל נמענת אהובה שמדומה לציפור בעלת כנף גדולה, שהדובר מבקש שתגן עליו כמו שציפור מגנה על גוזליה. בבית הזה מציג הדובר את בקשותיו מאהובתו. הוא

מבקש ממנה להיכנס תחת כנפיה – כלומר מבקש חסות והגנה. הוא מבקש שתתייחס אליו "כמו אם ואחות", כלומר, הוא זקוק ממנה לחמימות, לידידות, לחום והבנה ואהבה שאינה תלויה בדבר. הדובר מבקש גם "יהיי חיקך מקלט ראשי, קן תפילותי הנידחות" – כלומר, הוא זקוק למקום שיוכל להניח בו את ראשו העייף ובמקום זה גם להשמיע את תפילותיו ובקשותיו שלא התממשו.

בית ב'

בבית זה מתחיל הדובר להתוודות בפני הנמענת. הוא פונה אליה בשעת "בין השמשות", שעה רומנטית שמתאימה לווידוי ולפי הקבלה זוהי גם שעה של רחמים, כי בשעה זו נפתח שער הרחמים.

כלומר, הדובר מרגיש שונה, לכולם יש נעורים והוא אינו יודע היכן נעוריו. הדובר מרגיש שהנעורים שלו חלפו (עברו) ועכשיו הוא כבר מבוגר יותר או שהוא מבכה על כך שהוא לא חווה חוויות של נעורים בגלל הביוגרפיה שלו. (ביאליק למד בנעוריו תורה).

בית ג'

בבית הזה מספר הדובר לנמענת סוד (רז), כלומר, למרות שהדובר כבר איננו נער וכולם מדברים על האהבה שיש בעולם, הוא

לא חווה את הרגש הזה, חיינו עברו מבלי לדעת מה זאת אהבה. הדובר משתמש במטאפורה "נפשי נשרפה בלהבה" שמבטאת את הכאב הגדול של הדובר, על כך שלא הייתה לו אהבה וואת התשוקה הרבה שלו לאהבה שלא התממשה.

בית ד'

בבית זה הדובר מתאר את שיא הכאב שלו. הוא מרגיש שהכוכבים רימו אותו. הכוכבים הם סמל לחלומות ולתקווה. הייתה לו תקווה לחיים מלאים ושלמים, אך התקווה הזאת נעלמה והוא מרגיש ריקנות.

החזרה על המילים "אין לי" שסוגרת את הבית הזה מראה את גודל הייאוש של הדובר, אין לו נעורים, אין לו אהבה, אין לו חלום ותקווה.

בית ה'

מתוך היאוש הגדול שמתגלה בבית הקודם, ניתן להבין את הפניה החוזרת של הדובר אל הנמענת שהיא חזרה על הבית הראשון. כעת גם הנמענת וגם הקוראים מבינים עד כמה חשובה לדובר העזרה של האישה הזאת ועד כמה היא יכולה לענות באהבתה על בקשותיו של הדובר. נשאלת השאלה האם יש פתרון למצוקת הדובר? האם הנמענת תענה לבקשתו?

המבנה מעגלי של השיר רומז על מצב ללא מוצא, על חוסר פתרון.

אמצעים אמנותיים בשיר :

- 1.. מבנה מעגלי - בתים א' וה' חוזרים על עצמם פותחים וסוגרים את השיר בצורה מעגלית.
2. שאלות רטוריות - "היכן נעורי?", "מה זאת אהבה?".

3. מטאפורה – "תחת כנפך". אשה-ציפור, אבל "כנף" היא גם כנף הבגד, "נפשי נשרפה בלהבה".
4. האנשה - "הכוכבים רימו אותי".
5. חזרה – אנאפורה - מילה או צירוף מילולי החוזרים בראשי רצף משפטים. "אין לי כלום.. אין לי דבר".
6. ארמז - כמו ב-"לבדי", "תחת כנפך" מרמז לתפילת "אל מלא רחמים", "המצא מנוחה שלמה תחת כנפי השכינה" – תפילת אשכבה למת. יש הרואים בנמענת רמז לדמות "השכינה", ואז "הכוכבים רימו אותי" - היציאה לעולם ההשכלה (המתוארת ב-"לבדי").
- שאיכזבה אותו - והוא חוזר ל"שכינה", לעולם בית המדרש, אך זוהי שיבה מתוך ייאוש, כמעט משאלה למות. רמז לכך בארמז לתפילת "אל מלא רחמים".

שירת ימיה"ב

השירה העברית בספרד פרחת בין השנים 950 – 1492.

ספרד היתה ארץ עשירה מאוד שנשלטה על-ידי שלטון מוסלמי שהיה נוח מאוד ליהודים. בשנותיה הראשונות, היתה ספרד המוסלמית ממלכה משגשגת, אשר שמה דגש על טיפוח התרבות והאמנות על גווניה השונים. בתוך כך נהג השלטון בסובלנות רבה כלפי המיעוט היהודי, שניצל זאת על מנת לשמר את מורשתו הדתית העתיקה ובמקביל לפתח מורשת חילונית חדשה שחיברה בין התרבויות היהודית והערבית. תקופה מזהירה זו זכתה לכינוי "תור הזהב".

תקופת תור הזהב מאופיינת בעושר חסר תקדים של יצירה בתחומי ההלכה, הפילוסופיה, שירי הקודש ושירי החול. תרבות זו ינקה מן התרבות הערבית הסובבת, והתמזגה עם התרבות היהודית. ההשכלה היהודית נדדה לספרד ושם היא נהנתה מפריחה ייחודית בתחומי חיים רבים.

סיומה של תקופת הזוהר בא עם גירוש ספרד בשנת 1492.

סוגי השירה העברית בימי הביניים

השירה העברית בספרד נחלקה לשתיים: שירת קודש ושירת חול.

שירת הקודש, שבתוכה נכללו שירים מהסוגים הבאים: רשות לנשמת, בקשה, סליחה, גאולה, וידוי, אופן ומאורה – נועדו להשתלב בתפילות השונות. הנמענים בשירים אלו היו אלוהים, ממנו נהגו לבקש עזרה, מחילה וכפרה וכן נפש האדם, בה הפצירו לחזור בתשובה. שירי הקודש יועדו לציבור, לפיכך הובלט בהם המשותף לכותב ולקהל. במרכזם של שירי הקודש הודגשה אפסות האדם לעומת גדולת האל.

שירת החול, כללה שירים מהסוגים הבאים: טבע, יין, חתונה, אהבה וחשק, תלויה, התפארות, שבח וידידות, מלחמה, קינה וחידה. שירי החול היוו את ביטוייה העיקרי של השפעת התרבות הערבית על זו העברית. לכל סוג וסוג של שירי החול היו מאפיינים מיוחדים ואוצר נושאים ומוטיבים קבוע.

בתחום זה ביקשו המשוררים להפגין את כישוריהם המילוליים ולהציע לקהל שומעיהם מעשה יצירה אישי וייחודי שהוא בגדר מקור הנאה תרבותי-חברתי ואתגר אינטלקטואלי.

נוסף על אלו, נוצרה חטיבה מיוחדת שכונתה שירת ציון, שבמרכזה תוארו הגעגועים והכיסופים להגיע לארץ-ישראל לצד תיאורי מסע ממשיים בדרך להגשמת החלום. שירים אלו בלטו בנימה האישית שאפיינה את שירת החול, לצד שילובם של סמלי אמונה באל שהיו מסימני שירת הקודש.

מאפיינים המיוחדים של שירת ימי הביניים. השירה העברית בספרד בלטה בייחודה במספר תחומים:

1. מבנה השיר – השירים נכתבו על-פי המתכונת הבאה: כל שורה היא בית. כל בית נחלק לשניים – דלת וסוגר. ההפרדה בין הדלת לבין הסוגר מסומנת בקו נטוי. כל השירים הם שווי-חרוז, כלומר כל סופי הבתים חורזים.
2. תפארת הפתיחה – הבית הפותח את השיר חייב להיות מרשים, בעל אוצר מלים עשיר ועליו להעביר באופן ישיר וברור את הרעיון המרכזי בשיר. הדלת והסוגר בו מקבילים או משלימים ובוודאי מתחרזים ביניהם.
3. תפארת החתימה – סיום השיר אמור להותיר רושם על הקורא. לשם כך, סביר להניח שהבית האחרון בשיר יסתיים בציור לשוני מרשים ומקורי שיהווה סיכום לשיר כולו.
4. חרוז מברח – כאשר כל הבתים מסתיימים באותו החרוז.
5. צימוד – מלים הדומות בצלילן, אך שונות במשמעותן, או אחת האותיות שונות.
6. שיבוץ – שיבוץ פסוקים שלמים או קטעי פסוקים מן המקרא בצורתם או בשינוי מסוים. לעתים השיבוץ נועד בכדי להבהיר ולעבות את משמעות הרעיון אותו מבקש להעביר המשורר ולעתים השיבוץ נועד על-מנת להוסיף נופך אירוני לכוונת המשורר (לדוגמא: "מי לא ישתה יינו עליו – האיש ההוא ישא חטאו" – שיבוץ מספר במדבר, ט', 13: "חטאו ישא האיש ההוא").
7. רמיזה – מושג בשיר הבא להזכיר מאורע, סיפור או כל עניין אחר מן המקרא. הרמיזה מעשירה את התוכן ומרחיבה את משמעות היצירה. (לדוגמא: "כתנות פסים לבש הגן" – רמיזה לסיפור יוסף וכתנות הפסים).
8. מטאפורה – השאלה. שתי מלים או שתי קבוצות מלים, אשר האחת נשמרת במשמעותה הראשונית המקורית ואילו השנייה מושאלת מתחום מילולי אחר לשם הדגשת רעיון וביטוי באופן ציורי ואסתטי (לדוגמא: "בלבי אש פרידתך" – הפרידה במשמעות הרגילה, האש מושאלת לביטוי הכאב העז).
9. דימוי – השוואה בין שני דברים בעזרת מילות או אותיות השוואה ביניהם (לדוגמא: "השמש כמו לבי שחורה").
10. האנשה – שיוך תכונות ופעולות אנוש למושגים דוממים (לדוגמא: "כתב סתיו", "רקמה אדמה", "לבש הגן").

11. אקרוסטיכון – ריכוז האותיות הפותחות את בתי השיר יוצר סדר בעל משמעות. האקרוסטיכון (ביוונית = קצה הטור) יכול להיות סדר הא"ב, שמו של כותב השיר, שם האדם לו מוקדש השיר, שם מקום או שם מאורע כלשהו – אליהם מבקש המשורר להפנות את תשומת הלב.

1. ליבי במזרח ר' יהודה הלוי

לְבִי בְּמִזְרַח וְאַנְכִי בְּסוֹף מַעְרָב / אֵיךְ אֶטְעֶמָה אֶת אֲשֶׁר אֶכֶּל וְאֵיךְ יַעֲרֵב

אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָרֵי וְאַסְרֵי, בְּעוֹד / צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֲדוֹם וְאֲנִי בְּכַבֵּל עָרֵב

יִקַּל בְּעֵינַי עֶזְבִּי כֹּל טוֹב סִפְרָד, כְּמוֹ / יִקַּר בְּעֵינַי רְאוּת עֶפְרוֹת דְּבִיר נְחָרֵב.

סוג השיר: שיר ציון – שיר שמביע את הגעגועים והכיסופים של הדובר ושל העם היהודי לארץ ישראל. שירי ציון בימי הביניים מבטאים את הגעגועים העזים אל ארץ-ישראל ואת הרצון לשוב אליה. המשוררים שללו את חיי הגלות, כי רק בארץ-ישראל הקדושה היהודי קרוב לאלוהים ויכול לחיות כראוי. השקפת עולם זו באה לידי ביטוי גם בשירו של יהודה הלוי "לבי במזרח". שלושת בתי השיר בנויים על הניגוד שבין הקשיים להגיע לארץ ישראל לבין הרצון והנחישות של המשורר לעשות זאת:

בית 1:

"לבי במזרח ואנכי בסוף מערב - / איך אטעמה את אשר אכל ואיך יערב?" פירושי מילים:

מזרח - ארץ ישראל, הנמצאת ממזרח לספרד.

בסוף מערב – בקצה אירופה, בנקודת הגבול הרחוקה ביותר, בספרד.

איך אטעמה... ואיך יערב? - איך אוכל למצוא טעם בהנאות החיים? האוכל מייצג את כל הנאות החיים.

בבית הראשון של השיר מציג המשורר את הקונפליקט: הוא מרגיש חצוי – הוא חי במקום אחד (ספרד) אבל לבו ומחשבותיו נמצאים בא"י. זהו מצב שבו הגוף ("אנכי") נמצא במקום אחד ואילו הנפש ("ליבי") נתונה למקום אחר.

מצב זה גורם לו סבל: "איך אטעמה את אשר אכל ואיך יערב?" חוסר היכולת ליהנות מהאוכל מעיד על חוסר יכולתו של הדובר למצוא טעם בהנאות החיים בהיותו בספרד, שכן גוף בלבד ללא נפש לא יכול ליהנות.

בבית זה מעלה הדובר קושי גיאוגרפי: "לבי במזרח ואנכי בסוף מערב".

אמצעים אמנותיים בית 1:

1 (תפארת הפתיחה: חרוז פנימי (מערב – יערב)).

2. חרוז מברח: "רב". הסיומת "רב" במילים מערב-יערב-ערב-נחרב. מדגיש את הרצון הרב לעלות לציון. החרוז נקרא "מברח" כי כל הבתים בשיר נחרזים באותו צליל, החרוז עובר דרך כל השיר, הוא הברח שמחזיק את כל השיר.

3. צימודים: מערב – יערב (צימוד שונה אות).

4. ניגודים: לבי – אנכי-ניגוד רגשי, מזרח (א"י) – בסוף מערב (ספרד)- ניגוד גיאוגרפי

5. שיבוץ: לבי במזרח ואנוכי בסוף מערב – רמז לפסוק: "כרחוק מזרח ממערב" -

תהילים, קג', 12 – הדגשת המרחק הפיזי הרב בין ספרד לבין ארץ-ישראל / בין המצוי לרצוי.

בית 2:

"איכה אשלם נדרי ואסרי, בעוד / ציון בחבל אדום ואני בכבל ערב?

פירושי מילים:

אשלם - אקיים.

נדר - התחייבות שאדם מקבל על עצמו בשבועה ואינו רשאי להפר אותה.

אסר - נדר שתוכנו הימנעות מדבר הנאה כלשהו.

בחבל אדום - באזור הנשלט ע"י הנוצרים (בתקופתו של ריה"ל ספרד הייתה נשלטת על-ידי הנוצרים)

כבל ערב - נתון לשעבוד המוסלמים (א"י באותה תקופה).

הבית השני של השיר פותח במילה "איכה". זוהי מילת אבל, (קינה), באמצעותה מדגיש הדובר את כאבו על חייו בגלות.

(הערה: במגילת איכה שבמקרא מופיעות הקינות על חורבן ירושלים).

בבית השני הקושי הוא מדיני-פוליטי: המשורר נמצא תחת שלטון מוסלמי וא"י תחת שלטון נוצרי.

ציון נמצאת תחת שלטון נוצרי (מסעי הצלב) בשעה שהמשורר תחת שלטון מוסלמי והעובדה שבאותה תקופה היה מאבק בין נוצרים ומוסלמים מונעת ממנו את מימוש חלומו.

אמצעים אמנותיים בית 2:

1. חרוז מברח: "רב"

2. צימוד: חבל – כבל. הצימוד מדגיש את משמעות המרחק שבין האזורים הגיאוגרפיים: חבל (חבל ארץ), ואת תחושת חוסר האונים שבכבילה הפוליטית: כבל (שעבוד, מלשון כבלים, אזיקים).

3. החזרה על המילים "איך" ו"איכה" היא אמצעי אמנותי המדגיש את חוסר האונים של המשורר נוכח הבעיות, העומדות בפניו.

4. שיבוץ- איכה אשלם נדרי" - רמז למגילת "איכה" - "איכה ישבה בדד העיר" - איכה, א', 1-13 וכן: "נדרי לה' אשלם..." - קט"ז, 14 - אלו מסבירים את מצוקת הדובר בשל אי-יכולתו לקיים את נדריו ובראש ובראשונה את נדר העלייה לציון.

בית 3:

"יקל בעיני עזוב כל-טוב ספרד, כמו / יקל בעיני ראות עפרות דביר נחרב!"

פירושי מילים :

יקל - קל, אינו נחשב בעיני, חסר ערך.

יקר - בעל ערך רב, חשוב, קרוב ללב.

דביר - קודש הקודשים, החדר הפנימי והקדוש שבבית המקדש. ובהרחבה הכוונה היא לבית המקדש כולו ואף לציון שבה שוכן בית-המקדש.

הבית השלישי הוא תשובה לשני הבתים הראשונים : "יקל בעיני עזוב כל טוב ספרד" המשורר מזלזל בעושר החומרי של החיים בספרד כשהוא עומד מול קדושת ארץ ישראל. בית המקדש החרב עולה בערכו על כל העושר בספרד.

בבית השלישי הקושי הוא אישי : הדובר צריך להתנתק מחיי השפע שבספרד למען ארץ ישראל השוממה.

כאמור מול הקשיים ההולכים ומתגברים מתגבר רצונו של הדובר לעלות ארצה : הנדרים שנדר להגיע לא"י (הנדר מצביע על המחויבות העמוקה, שכן עליו לקיים אותה) והצהרתו המסיימת את השיר (סימן הקריאה המופיע בסיום השיר מחזק את האמירה).

אמצעים אמנותיים בית 3 :

1.חרוז מברית : "רב"

2. צימוד : יקל – יקר : יקל (יהיה קל) □ יקר (יהיה יקר) – הדובר מציב מעין משוואה : עזיבת ספרד מתוך זלזול בעושרה כמוה כנסיעה לציון מתוך הוקרה לבית המקדש החרב.

3. ניגודים : יקל – יקר ;

כל טוב ספרד – עפרות דביר נחרב

לסיכום "לבי במזרח" :

השיר "לבי במזרח" הוא שיר ציון בו מביע המשורר את געגועיו ואת כמיהתו לארץ ישראל. השיר מבטא את הקונפליקט (העימות) בין הרצון העז לעלות לארץ ישראל לבין הקשיים הרבים העומדים בדרכו של המשורר למימוש רצונו זה. ככל שהקשיים העומדים בדרכו הולכים ומחמירים : המרחק הגיאוגרפי, השלטון הנוצרי שבארץ ישראל (קושי פוליטי), וחיי העוני והדלות המצפים למשורר בארץ ישראל ההרוסה (קושי אישי), כך גם מתחזק רצונו של הדובר לעלות ארצה.

רק בארץ ישראל יכול היהודי לחיות חיים של שלמות, ולכן כל עוד יחיה בספרד הוא יהיה חצוי – "לבי במזרח ואנכי בסוף מערב".

קונפליקט זה מעוצב על-ידי הניגודים שבין מזרח (ספרד) לבין מערב (ארץ ישראל), ומציג, בין היתר את הניגוד בין השפע החומרי של החיים בספרד לעומת בית המקדש החרב, אולם בעיני המשורר אין ערך לחיים של שפע כלכלי, והוא עצמו אינו יכול ליהנות מהם בשל געגועיו לארץ ישראל. ("איד אטעמה את אשר אכל ואיד יערב"). הסבל שגורמים לו געגועיו ניכר גם במילות השאלה "איד" ו- "איכה".

כְּתָנוֹת פָּסִים / לְבַשׁ הֶגֶן / וְכִסּוֹת רִקְמָה / מִדֵּי דָשָׂאוֹ
 וּמַעִיל תִּשְׁבֹּץ / עֶטָה כָּל עֶץ / וּלְכָל עֵין / הֶרְאָה פְּלֹאוֹ
 כָּל צִיץ חֲדָשׁ / לְזֶמֶן חֲדָשׁ / יָצָא שֹׁחֵק / לְקִרְאָת בּוֹאוֹ
 אֶדְ לִפְנֵיהֶם / שׁוֹשֵׁן עֶבֶר / מִלֶּךְ כִּי עַל / הוֹרֵם כֶּסֶּאוֹ
 יָצָא מִבֵּין / מִשְׁמֵר עָלָיו / וַיִּשְׁנֶה אֶת / בְּגָדֵי כְּלָאוֹ
 מִי לֹא יִשְׁתָּה / יֵינוֹ עָלָיו / הָאִישׁ הַהוּא / יִשָּׂא חֲטָאוֹ

פירושי מילים

1. כסות - בגד, לבוש. מדי - מדים, בגדי שרד
2. מעיל תשבץ - מעיל משובץ אבנים טובות (יהלומים, זהב, אבני ספיר וכדומה)
3. ציץ - פרח, ניצן
4. כסאו - כיסא מלכותו
5. משמר - בית כלא

ניתוח השיר

השיר הוא שיר טבע שמתהפך בסופו לשיר יין. השיר מתאר את התחדשות הטבע לקראת בוא האביב. עצי הגן ודשאיו מקבלים בברכה ובשמחה את בואו. הם מתקשטים לקראתו בשלל צבעים. בולט במיוחד בגן הוא השושן (הכוונה לשושן הצחור), הצועד בראש התהלוכה לקדם את פני האביב.

פריחת הגן מתוארת באמצעות מערכת ציורי לשון (=האנשה, מטפורה) ושל לבושי פאר, המציגים את המראה כהתרחשות חגיגית של תהלוכה מלכותית. הגן ופרחיו מוצגים כנסיכים ובני אצולה לבושים בגדים מפוארים, כשבראש כולם עובר השושן, הנחשב ל"מלך הפרחים", שפריחתו מדומה לשחרור מבית כלא.

בית א':

התמונה המצוירת בבית א' היא האנשה של הגן, הלוּבש כתנות פסים. מבחינה ריאליסטית מטרת המטפורה לתאר את הרבגוניות של ערוגות הפרחים בגן, וכן את הסדר המאורגן שלהן, כאילו הערוגות עשויות פסים פסים של פרחים בעלי צבעים שונים בכל פס.

הביטוי "כתנות פסים" מעורר את הקונוטציה של סיפור יוסף וכתנות הפסים שעשה לו אביו יעקב כסמל לייחודו ולעליונותו. כתנות פסים הייתה בימי המקרא בגד שרד מהודר של נסיכים. אנו יודעים זאת גם מפרשת אמנון ותמר: "ועליה כתנות פסים, כי כן תלבשנה בנות המלך

הבתולות מעילים..." (שמואל ב', י"ג, 18). אם כן, באמצעות הקונוטציה מדגיש המשורר את חשיבותו ואת ייחודו של הגן.

גם פה יש האנשה, הדשא מדומה לאדם הלוש מדים, כלומר בגדי שרד, בגדים רשמיים של בעל תפקיד ציבורי מכובד, ומדים אלה עשויים רקמה. גם רקמה נחשבת במקרא ללבוש מיוחד במינו, האופייני לעשירים ולמכובדים, והרקמה אף היא, כמובן, צבעונית. המשותף לשני התיאורים האלה – מוטיב הלוש. מוטיב זה יעבור כחוט השני לאורך השיר. סוגי הלוש השונים, קישוטי הלוש וכו' – יש בהם גם אלמנט של צבעוניות מגוונת, וגם של בעלי מעמד רם ונישא.

בית ב':

"מעיל תשבץ עטה כל עץ" – גם פה יש המשך ההאנשה של פריטי הגן, הפעם של העצים, וכן נמשך מוטיב הלוש: מעיל תשבץ. מעיל בתקופת המקרא משמעו בגד שרד מפואר (ולא כמו בימינו – וראה לעיל המובאה מסיפור אמנון ותמר). תשבץ – הכוונה לאריג מיוחד עשוי משבצות, או משובץ באבנים טובות. הצירוף לקוח מלבושו של הכוהן הגדול: "ואלה הבגדים אשר יעשו חושן ואפוד ומעיל וכתנות תשבץ מצנפת ואבנט..." (שמות כ"ח, 4). שוב אנו מקבלים את הצירוף של שני האלמנטים: יופי, צבעוניות וסדר, וייחוד וחשיבות.

ההאנשה נמשכת – עצי הגן המיוחדים ביופיים, בבלוב עליהם ובפריחתם, כאילו מתרברבים ומתפארים בלבושם ובמעמדם.

בית ג':

בבית זה מצטרף אל התיאור אלמנט אנושי נוסף: השמחה, שמחת הפרחים לקראת בוא האביב, עם ההתחדשות בטבע. ציץ – פרח. לזמן חודש – האביב. יצא שוחק לקראת בואו – הכוונה לבוא האביב, או אולי – לבואו של השושן, שיופיע בבית הבא.

בית ד':

נושא הבית הרביעי הוא השושן. נוצרת פה תמונה מטפורית-ציורית של תהלוכה בגן, שבראשה צועד השושן. יש אפוא היררכיה בגן. כל הצמחים מתוארים כמורמים מעם באמצעות תיאורי הבגדים, שנהגו בתקופת המקרא ללבוש אצילי העם וכוהניו. אבל השושן הוא המלך וכיסאו הורם למעלה, מעל כולם. יש להניח שהכוונה היא שהשושן הוא פרח שעולה ביופיו על כל פרחי הגן, ואולי הוא פרח גבוה יותר מן הפרחים האחרים, ומכאן

מעמדו כמלך (לא ברור באיזה פרח בדיוק מדובר – ייתכן שזה השושן הצחור, וייתכן שזה ורד, או אירוס – אבל בעצם זה לא ממש משנה, משנה מה הוא מסמל).

בית ה'

פריחתו של השושן מדומה בדרך מטפורית למלך שיצא מן הכלא. יצא מבין משמר עליו – ניתן להסביר זאת באופן דו-משמעי :

א : עלי הגביע עטפו את הניצן ושמרו עליו עד שהגיעה שעתו לפרוח. במובן זה "משמר עליו" (העלים שלו) הוא צירוף בעל משמעות חיובית. כמוהו כיורש העצר שגדל והגיעה שעתו למלוך.

ב : אפשר להבין זאת כשמירה ששומרים הסוהרים על איש הנתון בכלא. ההקבלה בין הדלת לסוגר נוטה יותר לכיוון הפרשנות הזאת, כאילו השושן היה כלוא (בתקופת החורף, כשהיה עדיין ניצן) תחת משמר עלי הגביע, ועתה הוא משתחרר מן הכלא. המלך הכלוא יצא לחופשי ומחליף את בגדי האסירים לבגדי מלכות.

תיאור זה יש בו שני ארמזים מקראיים :

א : פרשת שחרור יוסף מן הכלא במצרים. יציאת המלך מכלאו מזכירה את יציאת יוסף מבית המשמר, מבית הסוהר, החלפת שמלותיו והלבשתו בבגדי שש, העלאתו לגדולה על ידי פרעה ומינויו כמשנה למלך (בראשית מ'). קונוטציה זו מתקשרת עם התחלת השיר – כתנות פסים.

ב : פרשת שחרור המלך יהויכין, שישב בכלא בגלות בבל (ירמיהו נ"ב) : "... נשא אויל מרודך מלך בבל בשנת מלכותו את ראש יהויכין מלך יהודה ויוצא אותו מבית הכלא. וידבר אתו טובות וייתן את כיסאו ממעל לכיסא המלכים אשר אתו בבבל. ושינה את בגדי כלאו... " מבחינה לשונית יש פה שיבוץ מפורש אף יותר מאשר מפרשת יוסף. שני הארמזים האלה מדגישים את השמחה בגן, שמקבלת עתה משמעות מטפורית נוספת : אין זו סתם שמחה על התחדשות הטבע באביב, אלא התחדשות זו נתפסת כנסית, והצמחים בגן מדומים לנתינים החוגגים את חג השחרור של מלכם – השושן. לכאן ניתן גם לייחס את עניין עונת השנה, המתאימה לחג הפסח, חג החרות. ייתכן שבעקיפין מדמה המשורר את ההתחדשות בטבע ליציאת מצרים ושחרורם של בני ישראל מעבדות לחרות. טענה זו תתחזק בבית הבא.

בית ו'

בבית האחרון מתחולל בשיר שינוי : מתיאור הטבע המופיע לכל אורך השיר עובר המשורר לקריאה אל בני האדם להשתתף בשמחת הטבע ולחוג יחד אתו את שחרורו מכבלי החורף ואת התחדשותו, באמצעות שתיית יין בתוך הגן. מבחינת הקונבנציה של שירת ימי הביניים – זוהי בעצם התכלית של השיר. מבחינת מאפייני הכתיבה של שירת ימי הביניים אפשר לדבר כאן על תפארת החתימה, כלומר סיומו של השיר במבע יפה ומרשים במיוחד, לעתים ביסוד של הפתעה, שיוצר תחושה של שיא ביחס לעניין שהוצג בשיר.

ייחודו של הסיום – הקריאה לשתיית היין, והשיבוץ המקראי שמופיע בקריאה זו : "האיש ההוא יישא חטאו". יש פה ארמז למצוות הקרבת קורבן הפסח. בחוקת הפסח מצווה כל אדם להקריב את קורבן הפסח במועדו. מי שלא יקיים זאת – עונשו הוא כרת – מיתה בידי שמים : "והאיש אשר... חדל לעשות הפסח ונכרתה הנפש ההיא מעמיה כי קורבן ה' לא הקריב במועדו, חטאו ישא האיש ההוא" (במדבר ט', 13). (הקונוטציה לפסח יכולה להתקשר גם לשתיית ארבע כוסות בליל הסדר).

לכאורה יש פה השוואה בין עניין של חולין, עניין קל ערך – שתיית יין לכבוד פריחת הגן באביב – לעניין רציני עד מוות. אבל יש לזכור שזה חלק מן הקונבנציה האומנותית של שירת היין בימי הביניים, שעל פיה הטובים הם אלה ששותים יין, ואילו הנמנעים משתייה הם הרעים והחטאים. הנימה היא היתולית ואין פה כל כוונה רצינית. זוהי השתעשעות של משורר, שהוא עצמו גדול בתורה, וכשיכתוב שירי קודש תהיה נימת הדברים רצינית ודתית. מובן שיש פה הגזמה מכוונת, וגם זו היא מקישוטי השיר בימי הביניים – ההפלה (ההגזמה, ההיפרבולה), והיא מרכיב בתפארת החתימה. ועוד קישוט יש לנו פה – צימוד שלם : עליו (העלים שלו) – עליו (כמלת יחס). השיר מסתיים אפוא באווירת עליצות משוחררת, תוך הדגשת ההדוניזם (הנהנתנות) של סוג שירי זה.

עיצוב אומנותי (קישוטים) :

- חרוז מברח : "או" – רמז לקריאת התפעלות נוכח יפי הגן בפריחתו האביבית.
- מטאפורות : "מדי דשאו", "משמר עליו" – לשון ציורית המציגה את הגן בהדרו.
- האנשה : התייחסות אנושית לגן ומרכיביו. ("לבש הגן", "עטה כל עץ", "כל ציץ... יצא שוחק", "שושן עבר" וכו').

· צימודים : שלם : עליו - עלים שלו TM עליו - הטיה של "על" (בתים 5-6).

שונה תנועה : חדש TM חודש (בית 3).

· שיבוצים :

- א. כתנות פסים (בית 1) : שיבוץ מכתונת הפסים של יוסף. (בראשית, לז', ג).
- ב. מעיל תשבץ (בית 2) : כתנות תשבץ - אחד מבגדיו של הכוהן הגדול (שמות כ"ח, ד).
- ג. ישא חטאו (בית 6) : שיבוץ הקשור למסורת חג הפסח (במדבר, ט', לא).
- תפארת החתימה – בית הסיום של השיר מהווה יחידה בפני עצמה, ההופכת את השיר כולו לשיר יין, בעל משמעות מסורתית-יהודית.

1. רמז לסיפור יוסף וכתונת הפסים. יוסף שהיה הבן המועדף על אביו, לבש כותנת פסים מפוארת אשר הפכה נושא לקנאת אחיו. הם הפשיטו אותו מכתונת הפסים והשליכו אותו לבור נידח במדבר – "השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר" (בראשית, לז' כב). יוסף שהה בבור ללא מים והיה על סף מוות.

בשלב מסוים, החליטו אחיו שסעדו סמוך לבור, למכור את אחיהם לחבורת אנשים מצריים, שחלפו על פניהם. אלו לקחו את יוסף ומכרו אותו לפוטיפר, נאמנו של פרעה. יוסף מצא חן בעיני אדונו, שגילה את סגולותיו המבורכות בפתרון חלומות. יוסף הפך להיות משנה למלך פרעה ולמלך מצרים בפועל – "אתה תהיה על ביתי ועל פיד יישק כל עמי, רק הכיסא אגדל ממך" (בראשית, מא', מ).

סיפור יוסף שעלה מבור האסורים והגיע למלוכה, מפנה את תשומת לבו של הקורא

לרובד הסמוי של השיר "כתונת פסים". המחזוריות קיימת בגורלו של האדם והיא

מקבילה למחזוריות בטבע. בדיוק כמו שבטבע קיימת מחזוריות של חיים ומוות, כך

גם בחיי האדם. אותו תהליך שעבר השושן בשיר (שחרור מהכלא ועלייה לגדולה

מלכותית), התרחש גם בחיי יוסף המקראי ומהווה סמל לכלל בני-האדם.

2. חיזוק נוסף לרעיון זה ניתן באמצעות הרמיזה לסיפור יהויכין מלך יהודה, שגם הוא כמו יוסף חווה מהפך גורלי בחייו. "ויהי בשלושים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה... נשא מלך בבל את ראש יהויכין מלך יהודה מבית כלא. וידבר איתו טובות וייתן את כסאו מעל כסא המלכים אשר איתו בבבל. ושינה את בגדי כלאו ואכל לחם תמיד לפניו כל ימי חייו." (מלכים ב', כה', כז-כט). גם רמיזה מקראית זו מלמדת על המסר של השיר – גורל האדם נתון לשינויים דרמטיים וקיצוניים ביותר.

3. הבית האחרון בשיר מפנה רמיזה לדרישה לחגוג את חג הפסח. "והאיש אשר הוא טהור, ובדרך לא היה, וחדל לעשות הפסח, ונכרתה הנפש ההיא מעמיה כי קורבן ה' לא הקריב במועדו, חטאו ישא האיש ההוא" (במדבר, ט, לא). סיום השיר מפנה את תשומת הלב למצווה המחייבת לחגוג את חג הפסח (חג האביב – חג חירות). השיר יוצר זיקה בין בוא האביב לבין השחרור – זכר ליציאת מצרים – ודורש מכל אדם לציין חג זה בשתיית יין. כך קושרת רמיזה זו את שיר הטבע והיין למסורת היהודית הקדומה.

סיכום

השיר "כתנות פסים" מתאר את ההתחדשות בטבע לקראת בוא האביב. המשורר מקנה להתחדשות ציוריות, דינמיות, רגשות אנוש וסממני מלכות והדר.

השיר מביע את רעיון המחזוריות בטבע כמרמז לרעיון המחזוריות בחיי האדם. באמצעות שיר טבע, מביע המשורר את תפישתו באשר לקמילה ופריחה בחיי אנוש.

כך נוצרת תמונה המאחדת את האדם והטבע וקושרת את גורלם ברצונו הטוב של האל. תפארת החתימה בשיר, מוסיפה ליצירה כולה משמעות דתית, שתפקידה להזכיר את חג הפסח ולקרוא לציבור לקיים את מצוותיו עד תום.

מחצית ראשונה של המאה ה-20

לאה גולדברג - נולדה ב- 1911 ונפטרה ב- 1970.

משוררת, סופרת, מבקרת, מתרגמת וחוקרת ספרות עברית. לאה גולדברג נולדה בקניסברג שבפרוסיה וגדלה בקובנא שבליטא. החל משנת 1918 למדה בגימנסיה העברית שבקובנא. למדה באוניברסיטאות שבברלין ובבון. בשנת 1933 קיבלה תואר דוקטור לבלשנות שמית. את יצירתה הספרותית החלה עוד בליטא, שם פורסמו שירים ומאמרים פרי עטה בכתבי עת עבריים. בליטא נמנתה עם חברי קבוצת הסופרים "פתח".

ב- 1935 עלתה לארץ. בארץ עסקה גולדברג בהוראה בבית ספר תיכון בתל אביב. עבדה במערכת העיתונים "דבר", "על המשמר", "דבר לילדים", "על המשמר לילדים" ו"אורות קטנים". בין השנים 1943-1944 ערכה את ספרי הילדים ב"הוצאת הפועלים".

החל משנת 1952 החלה ללמד בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים. משנת 1963 עמדה בראש החוג לספרות השוואתית באוניברסיטה. בארץ השתייכה גולדברג לקבוצת המשוררים המודרניסטים ויחד עם זאת כתבה במשקל ובחריזה.

לאה גולדברג התרחקה מפוליטיקה כל ימי חייה, בשירה היא נמנעה מכל התייחסות לתחום הציבורי.

האמנם	ופשוטים
האמנם עוד יבואו ימים בסליחה ובחסד	ופשוטים הדברים וחיים, ומותר בם לנגוע
ותלכי בשדה	ומותר לאהוב
ותלכי בו כהלך התם	ומותר, ומותר לאהוב
ומחשוף	את תלכי בשדה לבדך לא נצרבת בלהט
ומחשוף כף רגלך יילטף בעלי האספסת	השרפות בדרכים שסמרו מאימה ומדם
או שלפי שיבולים	וביושר לבב שוב תהיי ענווה ונכנעת
ידקרוך ותמתק דקירתם	כאחד הדשאים
או מטר ישיגך בעדת טיפותיו הדופקת	כאחד האדם
על כתפיך, חזך, צווארך וראשך רענן	את תלכי בשדה לבדך לא נצרבת בלהט
ותלכי בשדה הרטוב וירחב בך השקט	השרפות בדרכים שסמרו מאימה ומדם
כאור בשולי הענן	וביושר לבב שוב תהיי ענווה ונכנעת
ונשמת	כאחד הדשאים
נשמת את ריחו של התלם נשום ורגוע	כאחד האדם
וראית את השמש	
בראי השלולית הזהוב	

מבוא

השיר "האומנם עוד יבואו ימים" נכתב בשנת 1943, והיה בו משום תגובה לנוראות מלחמת העולם השנייה, כאשר ממדי זוועת השואה היו ידועים כבר ליושבים בישראל. השיר עורר הדים רבים בציבור, נוכח ייסורי המצפון, המושתקים בו, של מי שנותרו בחיים. לאה גולדברג ביקשה לבטא את זכות החיים הבסיסית של אלה שהמזל שפר עליהם והם לא היו בין קורבנות התופת שהשתוללה באירופה. תיאורי הטבע המרובים בשיר ממחישים את ההנאה התמימה כמפלט מתלאות הקיום. בטבע ניתן למצוא מרגוע וחושניות ובחסותו אפשר גם להשלים עם הבדידות שאין מנוס ממנה.

תוכן השיר ומשמעותו

בית א' – השיר נפתח בשאלה "האומנם עוד יבואו ימים בסליחה ובחסד, / ותלכי בשדה, ותלכי בו כהלך התם". בשאלה זאת בולט הספק באשר לאפשרות קיום חיים נקיים מאשמה, כאשר משהו קשה מעיב עליהם. החזרה הכפולה על המילה "ותלכי", מעצימה את הרצון הראשוני כל-כך של החיים – פשוט ללכת. ההליכה בשדה בתוספת הדימוי "כהלך התם", מלמדת כי אין כאן שאיפות גדולות ולבטח אין כאן כוונות נסתרות. המשוררת מייחלת בסך הכול לחיים פשוטים של רוגע ושלווה. שתי השורות הסוגרות את הבית הראשון מוסיפות לאווירה הפסטורלית – בתיאור כף הרגל החשופה, המלוטפת בעלי האספסת, אך נוספת עליהן תחושה של אי-נוחות בדמות שלפי-שיבולים דוקרים.

השימוש האוקסימורוני במלים "ותמתק דקירתם" מלמד על נכונות המשוררת להיות מסופקת מחייה גם אם יש בהם דקירה, כלומר משהו כואב. היא מבקשת לאהוב את החיים על אף הכאב הכרוך בהם, ובמידת האפשר אפילו ללמוד ליהנות מהכאב הזה, אולי בזכות ההתגברות עליו.

בית ב' – הבית השני מרחיב את חוויית החיים על רקע ההליכה בטבע. כאן נדרשת המשוררת לגשם היורד על גופה. אף שמדובר ב"עדת טיפותיו הדופקת", היא מצליחה ללכת בשדה ולהתעטף בשקט, המדומה כאן ל"אור בשולי הענן". נראה כי גם כאן יש משהו המעיב על החיים (ענן של קדרות), אך בכוחה של המשוררת להתגבר על כך. הגשם השוטף, עוטף אותה בשקט הנוסך בה תחושה טובה.

בית ג' – בבית זה בולטים ביטויים המדגישים את ממשיות החיים. השימוש במגוון חושים (ריח, ראייה, מישוש) משרה אווירה של ביטחון המתחזקת גם בעזרת התיאור האסתטי של התלם, השמש והשלולית. החזרה המשולשת על המילה "ומותר" – מדגישה אמנם את חוויית הקיום על צדדיה הקסומים, אך גם עשויה להכיל בתוכה את הרעיון שאין זה מובן מאליו שמותר לאהוב, כי אם הדבר היה ברור, לא היה צורך לחזור ולהדגיש אותו. "ופשוטים הדברים וחיים,

ומותר במ לנגוע, / ומותר, ומותר לאהוב" – מכאן מתברר דווקא שאולי יש בחיים הללו דבר כלשהו, שהוא מאוד לא פשוט וחי, אך למרות זאת אין לחוש אשמה, ומותר למצות את החיים, במובן של לאהוב ללא ייסורי מצפון.

בית ד' – בבית האחרון נחשף הקיום המפחיד, המאיים להחריב את החיים, ובתוכו המשוררת המבקשת להמשיך לחיות את חייה הפשוטים – "את תלכי בשדה, לבדך, לא נצרבת בלהט / השרפות, בדרכים שסמרו מאימה ומדם."

המילה "לבדך" מדגישה את המחיר שיש לשלם בעבור המציאות הנוראה. הברירה לחיות היא אישית, אולי אפילו אגואיסטית, והיא עלולה לעורר ביקורת מצד החברה. אך למרות זאת, קוראת המשוררת לבחירה בחיים, גם אם זו בחירה שיש בה כניעה. "וביושר-לבב שוב תהיי ענוה ונכנעת / כאחד הדשאים, כאחד האדם" – זו הכרזה בדבר הברירה הראויה, זו שנובעת מתוך יושר-לב וצניעות, וכל עניינה ברצון לשמור על האנושיות במשמעותה הפשוטה והבסיסית ביותר.

מהבית הסוגר את השיר ניתן להסיק כי גם במציאות עקובה מדם של מלחמה משתוללת, יש מקום להתכנסות האדם בעצמו ולהתמזגותו הבריאה עם הטבע, מתוך תפישת עולם לפיה אין להטיל ספק בזכות המובנת מאליה – לחיות.

מבנה השיר

השיר בנוי מארבעה בתים, בעלי ארבע שורות בכל בית וחרזות הטורים א-ג, ב-ד. המבנה המאורגן של השיר והחרוזה המוקפדת תורם לעיצוב האווירה ההרמונית, המשרתת את רעיון הקיום המסודר והרגוע גם במציאות חיים לא מאורגנת ולא שלווה.

מטאפורה – 1) "האומנם עוד יבואו ימים בסליחה ובחסד" – האם תיתכן מציאות חיים של קיום סולח ומפויס? השיר נפתח בשאלה מטאפורית הממחישה את הקושי להתמודד עם המציאות ואת הכמיהה לסליחה וחסד במובן של חופש לחיות ללא נקיפות מצפון.

2) "לא נצרבת בלהט השרפות, בדרכים שסמרו מאימה ומדם" – זוהי לשון מטאפורית המעצבת תמונת מציאות קשה וכואבת. המלחמה מתוארת כאן כאש שורפת והדרכים, שהן סמל לחיים, מתערערות בתדהמתן נוכח הפחד ושפיכות הדמים האיומה. המשוררת מבקשת להדגיש כי ניתן להימנע מצריבת המציאות הנוראה הזו, בתנאי שהבחירה תהיה בהמשך החיים, מתוך יושר וצניעות.

דימוי – 1) "ותלכי בו כהלך התם" – הדימוי מכוון לכך שההליכה בשדה תשקף את החיים הפשוטים על התמימות האנושית שבהם. זהו ביטוי ציורי למי שחי מבלי להעניק משמעות רצינית ומכבידה לחייו. כך מבקשת המשוררת לעצב את חייה, כהליכה תמימה בשדה.

2) "וירחב בך השקט כאור בשולי הענן" – זהו צירוף לשוני מטאפורי המציג את הדמות בשיר כמי שצפויה לשקט, כלומר לשלווה נעימה בשעה שתירטב בגשם. אותה שלווה תהיה כמו אור בשולי ענן, כלומר כתחושה חיובית הבולטת על רקע אפרוריות החיים.

3) "שוב תהיי ענוה ונכנעת כאחד הדשאים, כאחד האדם" – סיום השיר בדימוי זה מדגיש את התמזגות האדם עם הטבע. גם בתנאים קשים של מלחמה, ניתן לשמור על צלם אנוש – יושר וצניעות ולהישאר בן-אדם, ופשוט לחיות במובן הטבעי ביותר.

חזרה – בשיר יש מספר מלים החוזרות על עצמן ובכך הן מדגישות את הרעיון המרכזי בו. "ותלכי בשדה" – ההליכה התמימה בשדה ממחישה את הקיום הפשוט של החיים. זוהי חזרה המשרתת את הרעיון של כמיהה לחיים רגילים לגמרי, במין הרמוניה עם הטבע. "ומותר" – ההיתר לנגוע בחיים וההיתר לאהוב נועד לשם הדגשת הרעיון, שעל אף המציאות הקשה של המלחמה המשתוללת, מותר להמשיך לחיות ולאהוב ללא רגשות אשם.

אוקסימורון – "שלפי-שיבולים ידקרוך ותמתק דקירתם" – הצירוף "ותמתק דקירתם" מכיל בתוכו ניגוד המציג את הדקירה כנעימה. נראה כי הכוונה לכך שניתן יהיה ליהנות מהחיים, גם אם יש בהם כאב. הכאב הופך למתוק, כאשר לא פוחדים ממנו ואין הוא מאיים על הקיום האמיתי. אוקסימורון זה מדגיש את טבעיות החיים, שבכוחה להישמר גם בתנאים לא אידיאליים ואפילו בשעת קושי של ממש.

סיכום

במרכז השיר "האומנם עוד יבואו ימים" עומד הניגוד בין עתיד מאיר ואופטימי לבין הווה קודר וגדוש סבל. כנגד השרפות והדרכים שסמרו מאימה ומדם ניצבים בסימן שאלה הסליחה והחסד, כאפשרות שיש לשאוף להגשמתה. לעומת המוות חסר התכלית, בולט טעמו של נוף אידילי של שדות שלפים ואספסת, של טיפות גשם מרעננות, של אור בשולי ענן, של תלם ושמם המשתקפת בראי-שלולית זהוב.

נוף טבעי זה עשוי לסמל את חלום ההתחדשות של העם היהודי – זאת על רקע סכנת הכחדתו הממשית ביותר בעת המודרנית – השואה.

לאה גולדברג מבקשת בשיר זה לאשר את זכות החיים לאלה שהצליחו לחמוק מהזוועה הנאצית. התנאי היחיד לקיום הוא ללכת בשדה כהלך התם, כלומר לחיות את החיים כפשוטם. הטון השקט של השיר תואם את הקריאה לצניעות וכניעה במובן של התרפקות על הדברים הפשוטים וקבלת המציאות בהשלמה מפויסת, נטולת נקיפות מצפון חסרות טעם. זהו שיר תקווה הפורץ מתוך מציאות אכזרית ומשמיע את קול האהבה כנגד כוח ההרס. מתוך ההווה הכאוב, נושאת המשוררת עיניה לעתיד ומייחלת להגשמת קיומם של החיים בסליחה ובחסד.

שאול טשרניחובסקי - משורר עברי, נולד ב- 1875 ונפטר ב- 1943.

נולד ב-1875 בכפר מיכאילובקה, שעל גבול אוקראינה-קרים. אורח החיים בבית ילדותו היה סובלני והרמוני. בבית שמרו על מצוות הדת, אך לא בדרך של כפייה, ואף מתוך פתיחות לתרבות הכללית שהביאה תקופת ההשכלה. שפת ילדותו היתה רוסית, ושפתו השנייה – עברית. הוא לא חווה את המרד בעולם הדתי הישן, אלא נשלח לאודסה, שהיתה מרכז התרבות היהודי המודרני-חילוני, על-ידי הוריו כדי שילמד שם בבית-ספר למסחר. בתחילת דרכו כמשורר התקשה בכתובה בעברית – דבר שגרם לשיריו הראשונים להיכתב בשפה כבדה ומאולצת, לעתים אף מעורפלת ומלאכותית. נושאי כתיבתו היו שונים מהמקובל בסביבתו – הוא היה משורר חושני מאוד, אשר נתן בשיריו ביטוי לעוצמת היצר והתשוקה, לצד תיאורי מגע מוחשי עם הטבע. על כן, בראשית דרכו, הוא נחשב למשורר יוצא-דופן. ספרו הראשון חזיונות ומנגינות (1898) התקבל בקרירות על ידי קוראיו שראו את יצירתו כלא מקורית וחסרת שאר-רוח. מעטים המבקרים שזיהו מיד את ייחודו כמשורר שחווה את הטבע ואת האהבה בצורה ישירה ובהתלהבות נעורים.

שנה לאחר פרסום ספרו הראשון, בהיותו בן 24, יצא טשרניחובסקי לגרמניה כדי ללמוד רפואה. עם סיום לימודיו והכשרתו כרופא, הוא חזר לרוסיה, ובימי מלחמת העולם הראשונה הוא שירת כרופא צבאי. הוא ביקש להפריד בין עיסוקו כרופא לשם פרנסה, ובין עיסוקו כמשורר לשם סיפוק רוחני.

הוא עלה לארץ ב-1931 (בגיל 56), ושימש כרופא בבתי-ספר. ב-12 שנות חייו בארץ, הוא כתב שירים שנגעו לאירועים חשובים בחיי האומה (עליית הנאצים לשלטון, המאורעות של 1936-1939) וזכה להכרה ולהוקרה.

אומרים ישנה ארץ / שאול טשרניחובסקי

אומרים: ישנה ארץ,	איזה אותה גבעה?	מדבריות וימים,
ארץ שכורת שמש...		כבר הלכנו כמה,
איזה אותה ארץ,	נכנס כל הנכנס,	כחותינו תמים.
איזה אותה שמש?	פגע באח כהנמלו,	
	פורש אליו שלום –	כיצד זה תעינו?
אומרים: ישנה ארץ,	ואור לאיש וחס לו.	טרם הונח לנו?
עמודיה שבעה,		אותה ארץ-שמש,
שבעה כוכבי-לקת	אֵים: אותה ארץ,	אותה לא מצאנו.
צצים על כל גבעה.	כוכבי אותה גבעה?	
	מי ינחנו דרך	אולי... כבר איננה?
ארץ – ביה יתקים	יגיד לי התיבה?	נדאי נטל זינה!
כל אשר איש קנה –		דבר בשבילנו
איפה היא הארץ?	כבר עברנו כמה	אדני לא צוה...

הרקע לשיר

את מילות השיר "אומרים: ישנה ארץ" כתב טשרניחובסקי ב-1923 ככל הנראה במהלך נסיעה ברכבת החשמלית בברלין. השיר שחיבר המשורר הוא שיר מהורהר, ספקני ומעלה סימני שאלה רבים בנוגע לארץ ישראל – הארץ המובטחת...

נושא השיר ומשמעותו

במרכז השיר מוצג הניגוד בין ארץ ישראל – הארץ המובטחת המוצגת כאידאלית, לבין המציאות והקושי שככל הנראה מאפיינים אותה בפועל.

בית א' - הדובר פותח במשפט "אומרים: ישנה ארץ". לא ברור מי הם ה"אומרים". האם זו אמירה ידועה ורשמית כלשהי או אמירה שהיא בגדר שמועה של אנשים? צירוף המילים "ארץ שכורת שמש", הוא מטאפורה המציגה את הארץ כשמשית עד כדי שיכרון, והשורות הבאות: "איזה אותה ארץ, איפה אותה שמש?" הן שאלות רטוריות המטילות ספק בעצם קיומה של אותה ארץ חמה ונעימה.

בית ב' - הבית השני נפתח בחזרה על אותה שורה שפתחה את השיר, ובזו שאחריה מופיע ארמז מקראי (אלוזיה). הביטוי "עמוּדֵיהָ שְׁבָעָה" רומז אל הפסוק מספר משלי (פרק ט', פס' א): "חֲכָמוֹת בְּנֵתָה בֵּיתָהּ חֲצָבָה עֲמוּדֵיהָ שְׁבָעָה". ההבטחה של הארץ מתגלמת בשבעת העמודים שעליהם מושתתת הארץ, עמודים חזקים ואיתנים. ארמז זה לפסוק הנפתח במילה "חכמות" מכון לחכמת הבריאה, שהתרחשה במשך שבעה ימים, והיתה לאחד מסמליה החשובים של האמונה ושל הזהות היהודית. המספר 7 הוא מספר טיפולוגי ביהדות (מספר טיפולוגי הוא מספר בעל משמעות ייחודית ומיסטית), ושבעת כוכבי הלכת ש"צצים על פל גִּבְעָה", המוסיפים אור נוסף לאורה של השמש, הם מראה מיסטי מרתק, הרומז כי הארץ היא מקום אידילי, מואר, אוטופי ופלאי.

בית ג' - גם בבית השלישי עולה התהייה בנוגע לקיומה של ארץ ש"בָּהּ יִתְקַיֵּם כָּל אֲשֶׁר אִישׁ קָנָה", כלומר ארץ שעונה על כל הציפיות והתקוות, ועולה שוב השאלה "אֵיפֹה הִיא הָאָרֶץ? אֵינָה אוֹתָהּ גִּבְעָה?", כלומר, האם אותה ארץ שהובטחה עוד לאברהם אבינו, אכן קיימת במציאות?

בית ד' - הבית הרביעי ממשיך את תיאור הארץ האוטופית. "נִכְנַס כָּל הַנֶּכֶס", כלומר הארץ פתוחה לכל מי שמבקש להיכנס אליה. כל מי שנכנס בשערי הארץ פוגש באח, כלומר באדם קרוב כמו אח, המשיב לו כגמולו ואומר לו שלום. הנכנס לארץ זוכה לקבלה חמה ומאירת-פנים. זהו תיאור של אידאליזציה בכל הנוגע לאחדות האנשים בארץ, לרצון האמיתי לגדול, להתפתח ולהיות בית חם לכל יהודי התפוצות.

בית ה' - בבית החמישי שוב עולה התהייה: "אֵינֶם: אוֹתָהּ אָרֶץ?" כלומר, היכן נמצאת אותה ארץ נהדרת שתוארה קודם לכן? ושאלה נוספת: מי ינחה אותנו ויאמר לנו מה הנתיב להגיע אליה? אלו שתי שאלות רטוריות המערערות את התקווה שאכן קיימת ארץ זו, המוארת והחמה הן באופן הממשי והן באופן הסימבולי.

בית ו' - בבית השישי מתאר הדובר את המסע אל הארץ כמסע אינסופי אל עבר יעד קשה ורחוק. המילים "כִּבְרָ עֲבָרְנוּ כְּמָה מִדְּבָרוֹת וְיָמִים" רומזות ליציאת מצרים, וההמשך מצביע על ההליכה הארוכה לאורך הדורות – כבר הלכנו רחוק כל-כך ו"פִּחוּחֵינוּ תַּמָּיִם", כלומר אוזלים. זוהי נימה החושפת ייאוש נוכח הכישלון למצוא את הארץ.

בית ז' - בבית השביעי פונה הדובר לדיבור בזמן עבר, כמסמן שהמסע הזה אל אותה ארץ "שְׁכֹנֶת שְׁמֶשׁ" הוא מסע רב שנים שטרם זכינו לראות את תוצאותיו. שוב הנימה הספקנית מתגברת – בהתחלה דובר על הארץ בזמן הווה, וכעת נכתב ש"טָרַם הוֹנַח לָנוּ, אוֹתָהּ אָרֶץ שְׁמֶשׁ", כלומר שהארץ המובטחת לא נמצאה ושהמסע אל הארץ הזאת הוא ספק אמיתי ספק דמיוני, ועשוי להימשך לנצח.

בית ח' - הבית האחרון בשיר מותיר תחושת ספק עד כדי ייאוש. יתכן שהארץ האידילית אולי היתה פעם, אבל כבר אינה קיימת. מן הסתם הארץ קיימת פיזית, אבל ספק אם נותרו בה הזיו, האור והחום שאפיינו אותה בעבר, בטרם זכינו או נזכה להגיע אליה.

שתי שורות הסיום אף מגבירות את התהייה. המילים: "דָּבָר בְּשִׁבְלֵנוּ אֲדָנִי לֹא צָנָה", יכולות להתפרש בשני מובנים – האחד: ה' לא ציווה על הגאולה ולא שלח משיח, לכן יתכן שגורל היהודים נגזר להמשיך להתקיים כזרים בגולה. השני: אם ה' לא ציווה בשבילנו דבר, הרי שאנחנו נדרשים

לעשות מעשה בכוחות עצמנו, כלומר להביא את הגאולה בכך שנתחיל את מפעל העלייה וההתיישבות בארץ ישראל ללא הקשר דתי.

סיכום

השיר "אומרים: ישנה ארץ" הוא ביטוי אישי של המשורר הנמצא בברלין ומתלבט בשאלת העלייה לארץ ישראל. טשרניחובסקי ידע כי זהו ייעודו הציוני, אך גם חשש מאוד שלא ימצא את מקומו כאן. מנקודת מבט לאומית, מציג השיר את מורכבות הבחירה בעלייה לארץ ישראל. מצד אחד זו הארץ שיש ליישבה ולהפכה למדינת היהודים, ומצד אחר מדובר בהבטחה שספק אם יש לה כיסוי.

סיום השיר הוא בבחינת התפכחות מהחלום – נראה כי הארץ לא ניתנת על "מגש של כסף", כפי שינסח זאת נתן אלתרמן 24 שנים מאוחר יותר, בדצמבר 1947, בכותבו את השיר "מגש הכסף", אשר יבהיר את המחיר היקר שעלינו לשלם כדי להפוך את ארצנו למדינת ישראל, למדינת היהודים.

טשרניחובסקי ראה לנכון לחבב את הארץ על יהודי הגולה, אך גם נזהר מלהפריז בסגולותיה של ארץ זו. השיר נכתב על רקע ההתעוררות הלאומית של היהודים בגולה, ולקראת ועדת החלוץ אליה הוזמן טשרניחובסקי, הוא כתב גרסה שנייה לשיר, אופטימית הרבה יותר, בה הזכיר את רבי עקיבא, אבי המרד של היהודים ברומאים, ואת ניצחון המכבים על היוונים, כדי שהטקסט יעודד את האמונה שארץ ישראל היא ביתו של העם היהודי.

שירת רחל – רחל בלובשטיין – רחל היא משוררת עברית, נולדה בסאראטוב אשר ברוסיה בשנת 1890 ונפטרה בארץ בשנת 1931. שמה המלא הוא רחל בלובשטיין-סלע. אחות לאחד עשר אחים נוספים. רחל ואחיה זכו לרכוש השכלה בבית ספר ובמוסדות גבוהים.

לא תמיד רצתה רחל להיות משוררת, בילדותה התעניינה דווקא בציור, ורק ביומנה כתבה שירים וסיפורים. בת 14 הייתה כשחלתה ולכן נשלחה לאי קרים כדי להחלים. בגיל 16 מתה עליה אימה משחפת. בשנת 1908 הצטרפה לאחותה שושנה ללימודי אומנות בקייב. ביחד הן החליטו לעלות לארץ.

רחל התגוררה בתחילת דרכה בארץ, ברחובות. בשנת 1911 עבדה בעבודות חקלאיות בחיפה ואחר כך עברה לחוות כינרת. חוויות שהותה בכינרת ניכרות רבות בשירה.

בכינרת הכירה רחל את זלמן רובשוב, הוא זלמן שז"ר שהפך לימים לנשיא המדינה. רחל הקדישה לו כמה שירי אהבה, ביניהם השיר הידוע "גן נעול".

בשנת 1913 נסעה לצרפת ללמוד אגרונומיה באוניברסיטת טולוז. שם פגשה את מיכאל ברנשטיין, היא כמעט נשאה לו, אך הוא סרב לעלות לארץ. רחל כתבה לו את השיר "זמר נוגה".

בתום לימודיה חזרה רחל לבקר את משפחתה ברוסיה, ושם נשארה לעבוד תקופת מה. היא לימדה ילדים יהודים של משפחות פליטים. מצב בריאותה התדרדר והיא שבה לארץ בשנת 1919 והצטרפה לקבוצת דגניה.

רחל, כמו אימה לקתה בשחפת ונאלצה לעזוב את דגניה. רמזים רבים על מחלתה מצויים בשירים רבים. בשנותיה האחרונות היא גרה בפתח תקווה ובירושלים. לפרנסתה היא עסקה במתן שיעורים פרטיים בעברית ובצרפתית. בשנת 1931 הלכה לעולמה ממחלת השחפת.

רק על עצמי לספר ידעתי \ רחל בלובשטיין

רק על עצמי לספר ידעתי	יד ענקים ודונה ובוטחת,
צר עולמי בעולם נמלה,	יד מתבדחת שמה לאל.
גם משאי עמסתי כמוה	
רב וכבד מכנפי הדלה.	כל ארחותי הליו והדמיע
	פחד טמיר מיד ענקים.
גם את דרכי – כדרךך אל צמרת –	למה קראתם לי, חופי הפלא?
דרך מכאוב ודרך עמל,	למה כזבתם, אורות רחוקים?

ניתוח השיר:

לפנינו "שיר לירי", שיר ווידוי אישי מאוד. במרכז השירה הלירית עומד ה-"אני", ה-"סובייקט", "גוף ראשון יחיד". רגשותיו וחוויותיו, גם אם מתואר בו העולם החיצוני, הכל עובר דרך המסננת של ה-"אני".

פתיחת השיר (ושמו) יש בהם יסוד ארס-פואטי. רחל מאפיינת בו את אופי שירתה, "רק על עצמי לספר ידעתי", בהצהרה זאת יש גם מעין הצטנעות ואפילו התנצלות או הצטדקות - רק על עולמי האישי-האינטימי אני יודעת לספר. זה אומנם עולם "צר" אבל עשיר מאוד ברגש ויש בו עומקים ומורכבות, ה-"מעט" הוא "הרבה".

בית ראשון ושני

במרכז בית ראשון ושני עומדת כמובן ההשוואה המתפתחת בין המשוררת לנמלה - עולם שתיהן הוא צר, שתיהן נושאות משא שכבד מידי לכוחן הדל, שתיהן מתאמצות להגיע ליעדן, והדרך זרועה בכאב, סבל וקשיים רבים.

לשתיהן מתנכלים כוחות חזקים, אכזריים, לועגים, בוטחים בעצמם, הבאים לידי ביטוי ב-"יד ענקים".

הגורל המתאכזר? כוח עליון מתעתע? אלוהים? ואולי אלו בני אדם אחרים הדורסים בכזאת קלות את היצורים שנראים להם זעירים, חסרי אונים, פגיעים, לא נחשבים - שהם, בני האדם, לא יודעים להעריכם.

בית שלישי

בבית השלישי ההשוואה האנלוגיה בין המשוררת לנמלה לא מופיעה במפורש, אך מוטיב ה-"יד" זולג מבית שני לבית השלישי: את כל דרכי ("אורחותי") עיוות, היטה הצידה. "הליז" - לפועל להליז יש משמעות נוספת - להוציא שם רע, לדבר בגנות מישו וגרם לבכי ("הדמיע").

אותו פחד נורא מיד ענקים. פחד זה מוצג כ-"טמיר", נסתר, הפחד מהלא-נודע, סוג של חרדת קיום מתמידה.

שתי השורות המסיימות את השיר מנוסחות ומעוצבות כמשפטי שאלה, עם האנאפורה "למה...." והתקבולת (כל אלה הם אמצעים רטוריים) בין שתי השורות. "חופי הפלא" מקבילים ל-"אורות רחוקים", המסמלים אידיאל בלתי מושג, משהו שנכספים אליו והוא משלה אותנו שהוא בהישג יד, שהוא קרוב. בתחילה הוא קורא לנו, מפתה, מעורר תקווה, ובהמשך מתברר שהוא בעצם משקר, מוליך אותנו שולל. ה-"משהו" הזה מתבטא בשיר ב-"חופי הפלא" - תמונה מטאפורית של מי שנמצא במסע ומקווה שהגיע לחוף מבטחים, וב-"אורות רחוקים".

קשה לאמוד מרחק של אורות, שנראים קרובים ובעצם הם רחוקים ובלתי נגישים, תחשבו למשל על אורות הכוכבים. השיר מסתיים בנימת ייאוש, אכזבה ותסכול. בפנייה הישירה (אתם) לחופי הפלא ולאורות הרחוקים ישנה קירבה מצד אחד וריחוק מתסכל מצד אחר, ובאוויר נותרת תלויה ללא מענה השאלה: "למה"? מדוע נטעתם בי תקוות שווא? יהיו שיגידו שההשוואה בין המשוררת לנמלה מתערערת בבית האחרון, שכן עולמה של הנמלה אכן "צר" ומצומצם והיא לא מודעת למצבה, אך מי ששואפת להגיע ל-"חופי הפלא" בוודאי שאיננה מסתפקת ב-"עולם נמלה" אלא יש לה שאיפות, יומרות, חלומות, כיסופים אל עולמות מופלאים.

הקשר לחייה של רחל

יהיו קוראים שייקראו את השיר קריאה הצמודה לביוגרפיה לקורות חייה של המשוררת. קריאה כזאת של השיר עלולה לצמצם את משמעויותיו:

השיר נכתב ב-4 במרץ 1930, כשנה לפני פטירתה של רחל משחפת והוא אחד משיריה האחרונים. רחל בלובשטיין נולדה ברוסיה בשנת 1890. עלתה לישראל והיא בת 19. זמן קצר לאחר עלייתה הצטרפה לחווה החקלאית לבנות במושבה כנרת, ואחר-כך – לקבוצת דגניה. בשנת 1913 נסעה ללימודי אגרונומיה בצרפת, ובשנת 1919, כאשר שבה לארץ כבר נתגלו בה ניצני מחלת השחפת, אשר מנעה ממנה לשוב ולהשתלב בחברה הכפרית שעל שפת הכנרת.

חולשת גופה והחשש להדביק אחרים במחלתה, יצרו לחץ חברתי שהביא באופן בעייתי לעזיבתה ולנדידתה ממקום למקום (צפת, ירושלים, תל-אביב). מחלתה הלכה והחמירה, ובפרק הזמן האחרון בחייה סבלה מבדידות, חולי ומחסור.

האם "יד הענקים" מרמזת על מחלתה, כמו גזירת גורל בלתי נמנע, ועל פגעי חייה?

והאם "חופי הפלא" מרמזים לחופי כינרת אותם נאלצה לנטוש ואליהם התגעגעה (כששכבה במיטת חוליה בעיר, הרחק מדגניה, זכרה את ימי החסד שזכתה להם שם, שנדמו בעיניה כחלום רחוק :

וְאוֹלֵי לֹא הָיוּ הַדְּבָרִים מְעוֹלָם,

אוֹלֵי

מְעוֹלָם לֹא הָשַׁכְמְתִּי עִם שָׁחַר לֵגוֹ,

לְעֵבְדוֹ בְּזַעַת-אִפִּי?

הוּא, כְּנֶגֶת שְׁלִי,

הֶהְיִיתָ, אוֹ חֲלֹמְתִי חֲלוֹם?